

HET KERKHOFJE VAN VINCENT VAN GOGH PESSE OF HOLLANDSCHEVELD ?

Marga Zwiggelaar
Ronald Wilfred Jansen
Albert Metselaar

NIEUW ONDERZOEK, AFGEROND JANUARI 2021

INLEIDING

Dr. Mark Edo Tralbaut (1902-1976) was journalist en haalde in 1942 zijn doctoraat met een studie over Vincent van Gogh. Onder zijn bekendste publicaties is ook die uit 1959 over Van Gogh in Drenthe. In 1955 ging hij aan de slag als conservator bij het Rijksbureau voor Kunst-historische Documentatie in Den Haag. Met zijn status is het niet vreemd dat zijn Drentse boek over Van Gogh ruim werd geciteerd en aanvaard als betrouwbaar. Het boek van Wout Dijk en Meent van der Sluis bouwde er zelfs een hele theorie omheen, om andere werken te kunnen plaatsen, en sloten daarmee andere mogelijke plaatsen uit, waar deze werken ook zouden kunnen zijn gemaakt. Historisch onderzoek is een voortgaand proces op een weg vol valkuilen. Titel en functie staat daarin niet garant voor het afleveren van onbetwistbaar onderzoek. Tralbaut steunde voor zijn Drentse onderzoek op mensen die met de beste intenties informatie aanleverden. Als dan wordt gesteld dat de tekening van het kerkhofje in Pesse gemaakt moet zijn, omdat daar dichtbij de begraafplaats een kerk staat met een herkenbaar torentje, dan volg je zo'n conclusie. Als echter over het hoofd is gezien dat er binnen Vincents werkgebied van 1883 twee begraafplaatsen met torentjes waren, komt de vraag naar boven of al die publicaties die na Dr. Tralbaut zonder meer aannemen dat Vincent toen in Pesse was, niet voortborduren op een niet nader onderzochte aanname. Aanname werd daarbij dogma.

In deze studie gaan we niet in op alles wat er voorheen gezegd is over Pesse en Hollandscheveld. Voor je het weet verdwaal je in de theorieën. Wat we proberen te doen is het helder maken van de items op basis waarvan je keuzes kunt maken. Wat lezen we concreet in zijn brieven? Wat weten we concreet van beide begraafplaatsen? Welke zijdelingse items kunnen ons concreet ondersteunen in het maken van keuzes? Vervolgens wordt het in een schema ingebracht, op basis waarvan het helder kan worden welke van de beide begraafplaatsen de voorkeur heeft, op basis van gefundeerd en verantwoord onderzoek. We gaan wel in op het onderzoek in de Veenmol van december 2020, waarin een Asser commissie nieuw onderzoek bespreekt en dan tot de conclusie komt dat Vincent van Gogh zijn kerkhofje tekende in Pesse. Ons maakt de uitkomst persoonlijk niets uit. Als iemand kan aantonen dat er in Tiendeveen in 1883 ook een kerkje bij een begraafplaats stond, gaan we die gedachte ook onderzoeken.

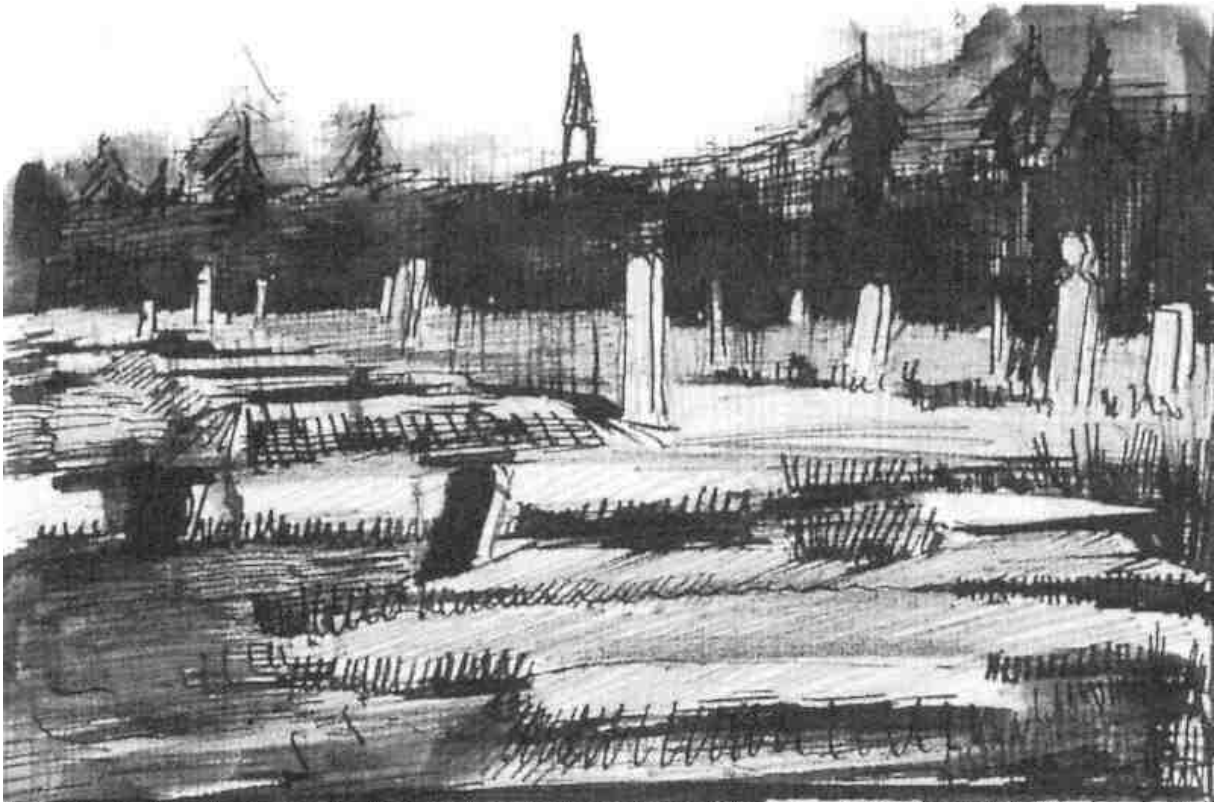
Omdat we in media en/of wandelgangen nogal eens worden weggezet als amateurs die zich verzetten tegen 'de wetenschap' zullen we ons ook aan u voorstellen.

In alfabetische volgorde:

Drs. Marga Zwiggelaar. Afgestudeerd cultuurhistoricus. Samen met Albert vormde ze de redactie en initiatiefnemers tot het met de DHV-prijs bekroonde boek over de begraafplaatsen in de gemeente Hoogeveen (uitgave: Historische Kring Hoogeveen 2007). Op basis van het door haar gecontroleerde en aangevulde onderzoek van Albert Metselaar over Van Gogh in Hoogeveen plaatste de gemeente Hoogeveen een gedenkteken te Hollandscheveld.

Drs. Ronald Wilfred Jansen. Afgestudeerd historicus, met een eindschriftje over een van de voorzitters van de Nederlandse Heide Maatschappij. In een eigen studie over Van Gogh controleerde hij alle voorgaande studies, inclusief die van Albert Metselaar, wat leidde tot een flink boekwerk over Van Gogh in Hoogeveen en een boek over Van Gogh in Drenthe.

Albert Metselaar. 1^e Graads afgestudeerd als historicus via Windesheim in Zwolle, op een studie over het begrafeniswezen in de gemeente Hoogeveen. Met Meent van der Sluis werkte hij aan de studie over Van Gogh in Drenthe, wat een ondergrond zou worden voor het boek van Wout Dijk en Van der Sluis. Door vroegtijdig overlijden van Meent is deze info genegeerd. Laatste gesprek met Meent: "Het is Hollandscheveld, ik ga met Wout praten."

TEKENING EN BRIEVEN

We hebben het over bovenstaande tekening en de enige concrete informatie boven de tekening om moeten we halen uit twee brieven. We citeren de brieven:

Brief 324, 15 september 1883:

Waarde Theo,

Nu ik enige dagen hier reeds ben geweest en veel rondgelopen in verschillende richtingen, kan ik u meer mededelen omtrent de streek waar ik ben aangeland. Ik voeg hierbij een krabbeltje naar mijn eerste geschilderde studie uit deze buurt, een hut op de heide. Een hut geheel uit plaggen en stokken slechts gemaakt. Van die soort heb ik er een stuk of zes ook van binnen gezien, en zullen er meer studies van komen.

Hoe 't exterieur daarvan in de schemering of even na zonsondergang zich voordoet, kan ik niet juister zeggen dan u zeker schilderij van Jules Dupré in herinnering te brengen, dat meen ik van Mesdag hoort, met twee hutten erop waarvan de mosdaken verbazend diep van toon afkomen tegen een dampige, stoffige avondhemel. Dat is hier.

Nu binnen in die hutten, donker als een spelonk, is het zeer mooi. Tekeningen van zekere Engelse artiesten, die in Ierland op de heide hebben gewerkt, geven mij het meest realistisch weer wat ik opmerk. Alb. Neuhuys geeft hetzelfde met ietwat meer poëzie dan aanvankelijk in 't oog valt, doch evenwel maakt niets dat niet au fond ook waar is.

Ik zag superbe figuren buiten – treffend door een expressie van soberheid. Een vrouwenborst bijvoorbeeld heeft die beweging van zwoegen die lijnrecht het tegenovergestelde van volupté is, en soms als het schepsel oud is of ziekelijk, deernis opwekt en anders respect. En de melancholie welke in 't algemeen de dingen hebben, is van gezonde soort, als in de tekeningen van Millet. Gelukkig dragen de mannen hier korte broeken, wat de vorm van 't been doet uitkomen, de bewegingen meer expressief maakt.

Om u een der vele dingen welke op mijn ontdekkingstochten mij iets nieuws te zien en te voelen gaven, te noemen, zal ik u vertellen hoe men hier bv. Brien ziet door mannen, vrouwen, kinderen, witte of zwarte paarden getrokken met turf geladen, midden in de hei, net als de Hollandse b.v. op de Rijswijkse trekweg. De heide is rijk, ik zag schaapskooien en herders die mooier waren dan de Brabantse. De ovens zijn min of meer als bij Th.Rousseau's four communal staan in de tuinen onder oude appelbomen of tussen de selderij en kool. Bijenkorven ook op veel plaatsen.

Men kan 't veel figuren aanzien dat zij het een of ander mankeren – gezond is het niet precies hier geloof ik, misschien wegens vuil drinkwater – ik heb enige meisjes van denk ik 17 jaar of jonger nog gezien, die iets heel moois en jeugdigs hadden, ook in de gelaatstrekken mooier, meestal is het vroeg reeds fané. Doch dit neemt de grote, nobele tournure van 't figuur niet weg, welke sommigen hebben die dichtbij gezien zeer verwelkt blijken.

Er zijn in 't dorp 4 of 5 vaarten, naar Meppel, naar Dedemsvaart, naar Coevorden, naar Hollandsch Veld. Gaat men die af, ziet men hier en daar een curieuze oude molen, boerderij, scheepstimmerwerf of sluis. En altijd bedrijvigheid van turfschuiten. Om u een staaltje te geven van het echte van deze streek. Terwijl ik die hut zat te schilderen, kwamen er twee schapen en een geit, die op het dak van dit woonhuis begonnen te grazen. De geit klom op de nok en keek de schoorsteen in. De vrouw, die iets op het dak hoorde, schoot naar buiten en slingerde haar bezem naar de geit voornoemd, welke als een gems naar beneden sprong.

De beide gehuchten op de heide waar ik ben geweest en dit incident plaatshad, heten Stuijzand en Zwartschaap. Ik ben ook nog in verscheidene andere plaatsen geweest en nu geef ik u in bedenking wat een oorspronkelijkheid hier nog is, daar apres tout Hoogeveen nog een stad is en daar vlakbij heeft men toch reeds schaapherders, van die ovens, van die plaggenhutten &c.

Ik denk wel eens met veel melancholie aan de vrouw en de kinderen, waren zij maar bezorgd – het is de vrouw haar eigen schuld zou men ook al kunnen zeggen, en het zoude waar zijn, doch haar ongeluk vrees ik dat groter zal zijn dan haar schuld. Dat haar karakter een bedorven karakter is, wist ik van 't begin af, maar ik had hoop op terechtkomen, en nu juist terwijl ik haar niet meer zie en nadenk over een en ander dat ik in haar zag, komt het me meer en meer voor dat zij al te ver weg was om terecht te komen. En dat maakt juist groter mijn gevoel van deernis en dat wordt een melancholiek gevoel, omdat het niet in mijn macht is het te verhelpen.

Theo, als ik op de hei zo 'n arm wijf zie met een kind op de arm of aan de borst, dan worden mijn ogen vochtig. Ik zie er haar in, ook haar zwakheid, slordigheid dragen ertoe bij om de gelijkenis te vermeerderen. Ik weet dat zij niet goed is, dat ik er het volle recht toe heb om te doen zoals ik doe, dat bij haar blijven ginder niet kon, dat meenemen eigenlijk ook niet kon, dat wat ik deed zelfs verstandig, wijs was, al wat ge wilt, maar dat neemt niet weg dat het door mij heen gaat als ik zo 'n arm figuurtje zie, koortsig en miserable, en dat dan mijn hart week wordt. Wat is er veel triestigheid in het leven, enfin men mag niet melancholiek worden en moet het in iets anders zoeken, en het werken is recht, alleen er zijn momenten dat men zijn rust slechts vindt in 't bewustzijn: Het ongeluk zal mij ook niet sparen.

Adieu, schrijf spoedig en geloof me.

t.à.t.

Vincent

De vrouw waar Vincent regelmatig even op terugkomt, is de prostituee Sien, waar hij enige tijd mee heeft samengewoond. Na het schrijven van brief 324 is Vincent die zaterdag de 15e september 1883 aan de wandel gegaan, en schilderde het kerkhofje. De andere morgen, zondagmorgen 16 september 1883, zette hij zich opnieuw neer voor een brief aan zijn broer Theo. Na een algemene inleiding over de prachtige heide rondom Hoogeveen, die hij in de dagen dat hij er nu was had leren kennen, werd hij specifiek. Hij begon over ‘gisteren’, en vertelde over het schilderen van het kerkhofje. Daarna dwaalde hij flink af, om opnieuw op het kerkhofje terug te komen. Tot slot vertelde hij nog wat over zijn kostbaas. Brief 325, van zondag 16 september 1883:

Waarde Theo,

Zoëven komt uw brief en weet ik dus dat de correspondentie geregeld gaat. Ik schreef een paar dagen geleden nog een woordje om U een en ander van het land hier te vertellen.

Mooi is het hier alles, waar men ook gaat.

De heide is veel uitgestrekter van de Brabantsche bij Zundert of Etten althans, ietwat monotoon als het middag is en de zon schijnt overal, doch juist ook dat effect 't welk ik vruchteloos een paar maal reeds toch heb willen schilderen, zou ik niet willen missen. De zee is ook niet altijd pittoresk, maar ook die momenten en effecten moet men bekijken wil men in 't eigenlijke karakter zich niet bedriegen. Dan – op dat hete middaguur is de heide verre van lieflijk soms – is agacant, vervelend en vermoeiend als de woestijn, even onherbergzaam en als 't ware vijandig. Het te schilderen in dat volle licht, en de wijking der plannen tot in 't oneindige te geven, is iets waar men duizelig van wordt. Daarom moet men niet menen het sentimenteel moet worden opgevat, integendeel dat is het bijna nooit.

Diezelfde agacant vervelende plek – 's avonds als een arm figuurtje door de schemering zich beweegt – als die uitgestrekte, door de zon verschroeiide aardkost donker uitkomt tegen de fijne lila tonen van de avondhemel, en het donker blauwe allerlaatste lijntje aan de horizon, grond van lucht scheidt – kan subliem worden zo als op een J. Dupré. En de figuren, zij hebben datzelfde, de boeren en vrouwen, niet altijd zijn ze interessant maar als men er geduld mee heeft ziet men het Milletachtige toch geheel en al.

Gisteren vond ik een der eigenaardigste kerkhoven die ik ooit zag – verbeeld u een stuk heide met een heg van dicht opeenstaande mastboompjes eromheen, zó dat men menen zou dat 't een gewoon mastbosje was. Evenwel er is een ingang – een kort laantje, en dan komt men op een aantal graven begroeid met bunt en heide. Vele gemerkt met witte palen waarop de namen staan. Ik stuur er u een croquis van naar de studie welke ik ervan schilderde. Ik ben bezig aan een andere studie van een rode zon tussen de berkjes die op een moerassig weiland staan, waar de witte avonddamp uit opstijgt, waarboven men een blauwgrijze horizonlijn van geboomte met een paar daken nog ziet.

Het is wel jammer dat gij van C. M. nog niets hebt vernomen. Natuurlijk hoeft hij niets te doen, maar dat telkens dan maar geen woord antwoorden vind ik ietwat grof. Doch begrijp een ding wel – meer en meer komt het mij voor dat wij leven in een tijd waarin de dingen enigszins in de war zijn geraakt (dat enigszins houd ik voor enorm groot, doch wil u deze opinie niet opdringen). C.M. betreffende, als meer anderen zoude zeer beleefd zijn tegen een vreemde, doch no ne hait que ses amis en juist zichzelf een beetje verloren hebbende in het zijn aandacht vestigen op eb en vloed van handels- en kunstzaken, is hij zo verdiept in au fond zeer abstracte dingen, dat iets wat zeer natuurlijk is, n.l. dat ik met hem gesproken

heb en nog met hem spreek over mijn zaken, hem onaangenaam aandoet als een openstaande deur die tocht. Want zijn gedachten zijn heel, heel erg ver weg – altijd – en hij weet er niet beter op dan desnoods ietwat grof er zich afmaken, evenals men de tochtige deur dichtsmijt.

Ge zult zeggen, dit is veronderstellen, hij weinig fijngevoelig is, nu, ik veronderstel dat ook zeer zeker in zover dat ik niet betwijfel evenwel of hij kan wel degelijk zeer hups zijn, doch mits zijn gedachten erbij zijn en in mijn geval zijn ze het niet en te meer niet, omdat hij betreffende mij zekere vaste opinies schijnt te hebben, die ik niet meen te mogen trachten weg te nemen. Als ik hem schrijf, is het op een toon waarin doorstraalt: Ik ben een mauvais sujet, nietwaar, welnu, ik zeg niet dat zulks zo is, doch u het menende, laat ik u in uw mening en zeg ik slechts datgene wat ik ook nog zou mogen zeggen als alles zo was als gij veronderstelt....'

Gij zult zeggen dat die toon ietwat heel nuchter is – goed, tegen sommige personen is het evenwel consequent die toon aan te nemen,. Lezen zij dan de enkele woorden die men eens in 't jaar schrijft nog niet eens, is hun dat dan nog te veel – nu, que soit – ik zal geen ander middel te baat nemen echter, want ik wil van indringen ook niet de schijn zelfs hebben. En indien C.M. mij niet antwoordde, zo kan ik me dat desnoods in zover begrijpen, dat ik zeg, enfin, 't is zoals 't is en meer niet – versta me wel – indien C.M. u echter niet antwoordt, dan neem ik C.M. dat, zegge een belediging tegen u (jegens wie hij anders behoorde te doen) wel degelijk kwalijk. En dan daalt hij een heel eind in mijn achting – meer niet ook.

Ik hoop over niet al te lange tijd studies van hier te zenden als ik er enige van bij elkaar zal hebben. En denk er eens over, misschien kunnen sommige daarvan voor Wisselingh iets worden.

Mijn geld raakt weer op zijn einde evenwel en eigenlijk had ik gehoopt nog wat verf en sommig gereedschap te kunnen in voorraad nemen, maar enfin – wij moeten roeien met de riemen die wij hebben, al is het deplorabel ze niet ietwat langer zijn. Ook dat kan door geduldig voortwerken terecht komen en is althans niet van C.M. afhankelijk geheel en al. Alleen ik ben zeer blijde dat ik hier ben. Want kerel, het is hier rijk. Ja, ik zoude het u ook toewensen. Ik ben wel verlangend iets naders omtrent de vrouw van u te vernemen.

Misschien begrijp ik sommige dingen enigszins, doch vooral dit ene, dat ik vertrouwen en weet, gij recht hebt gedaan met haar.

Betreffende recht doen, onze omstandigheden maken ons soms tot iets anders dan wij zijn zouden, indien wij door niets in onze wil werden gehinderd. Zo ik voor mij zou liever met de vrouw gebleven zijn, ofschoon het dubbel moeilijk zou zijn geweest, maar het was voor zover ik kon nagaan onmogelijk in de gegevene. En het is er zo mede, dat ik in mijn verbeelding telkens haar als een schim nog zie, is het niet als een verwijtende, doch ik ben er slechts melancholiek over dat de middelen mij te kort kwamen het zo te doen met haar als mijn verlangen geweest zouden zijn. De tijden zijn wel moeilijk en gij zult er het uwe van hebben.

Toen ik hierheen kwam, had ik van verf bij mij een aantal half uitgeknepen tubes en daarbij enige nieuwe om het nodige voor een stuk of zes studies te hebben, doch zeker niet meer. Ik zal van het volgende geld dus dadelijk weer iets of wat laten komen, weer voor een stuk of wat studies. Verder teken ik, maar gij weet er alles van dat het schilderen hoofdzaak moet zijn zoveel mogelijk. Ik weet niet hoe het hier met geldwisselen zal gaan. Desnoods indien ik het hier niet kon, zou ik het te Assen of zo wel gewisseld kunnen krijgen, doch mocht gij in staat zijn mij b.v. voor de eerste twee keren – tot ik wat beter op de hoogte ben

hier, en ook te Assen eens een kantoor gevonden heb, waar ik nu nog niet ben geweest – voor de twee eerste keren dus bv. Hollands geld te zenden of postwissel, zoude wel goed zijn, want anders zou ik soms ermee verlegen zitten.

Ik hoop dat gij tegen 20 [september], niet later, kunt zenden, want ik heb de mensen zodra ik kwam een week gegeven, dus is dat reeds vervallen en moet ik weer betalen.

Ge vindt hierachter het croquis van ‘t kerkhofje. De kleur is aldaar zeer eigenaardig. Het is iets schoons, de echte heide op de graven te zien, de geur van terpentijn heeft iets mystieks. De donkere strook masthout die het afsluit scheidt een tintelende lucht van de ruige grond, die in ‘t algemeen een rosse kleur heeft – fauve – bruinachtig, geelachtig, doch overal met lila tonen. Het was niet makkelijk te schilderen, ik zal er verschillende effecten nog van zoeken, met sneeuw b.v. moet het zeer eigenaardig wezen.

Liebermann had ik reeds iets van gehoord, doch uw beschrijving van zijn factuur vooral geeft mij meer licht omtrent hem. Zijn kleur moet oneindig beter dan Henkes zijn. Ge zegt het heel goed, ‘leikleurig met overgangen tot grijsgeel & grijsbruin.’ Ik begrijp het er volkomen uit. Dat, die manier van schilderen is een heerlijk ding als men erachter is. En dat ik veel verlang te schilderen is juist wegens ik in mijn factuur iets vast en – ofschoon ik menigeen hoorde zeggen: je moet geen systeem hebben – toch heel graag iets systematisch wilde hebben, wat hij en meer anderen hebben. Uit uw beschrijving zie ik dat hij, ‘Liebermann’, veel van de manier van Herkomer moet hebben. Vooral wegens consequent doorvoeren en dat te analyseren, die plekjes licht en donker, veroorzaakt door zonnestralen door ‘t gebladerte, waar menig oog op duizelt.

Ik zag laatst de grote gravure naar Herkomer, The last Muster – gij hebt die zeker ook gezien – wat een mannelijkheid! De Jules Breton Fille dún mineur zou ik erg graag zien – er is te Courrieres nog een steenkolenmijn, toen ik er op een regendag kwam, gingen juist de arbeiders terug door de modder, een karavaan als van schoorsteenvegers, een met een oude kapotjas om, herinner ik me, de vrouwen echter, die ik zag tenminste, droegen geen mannenkleren zoals in de Borinage, waar de loques de fosse voor allen ‘t zelfde zijn. Nu kerel, uw brief zal weer welkom wezen. Schrijf in elk geval indien ge dat tenminste nog niet reeds hebt gedaan, met een enkel woord aan C.M. dat ik alleen hier in Drenthe nu ben en iets van de plannen. Doch antwoordt hij daar niet op, dan moet het dunkt me overgegeven worden. Dank voor al uw bemoeiingen.

Het is deze morgen fijn grijs weder, voor ‘t eerst sedert ik hier ben geen zon en dat zal nog wel zo mooi zijn, dus ik ga erop uit. De lui waar ik in de kost ben, zijn heel best. De man is aan de spoor voor de goederen, een kerel die iets De Groux-achtigs heeft, een gezicht dat soms de toon van rode kool heeft, een echter sjouwer. De vrouw heel werkzaam en netjes. 3 kinderen. Ik krijg waarschijnlijk een achterzolder voor werkplaats. Adieu broer, het beste, met een handdruk,

t.à.t.

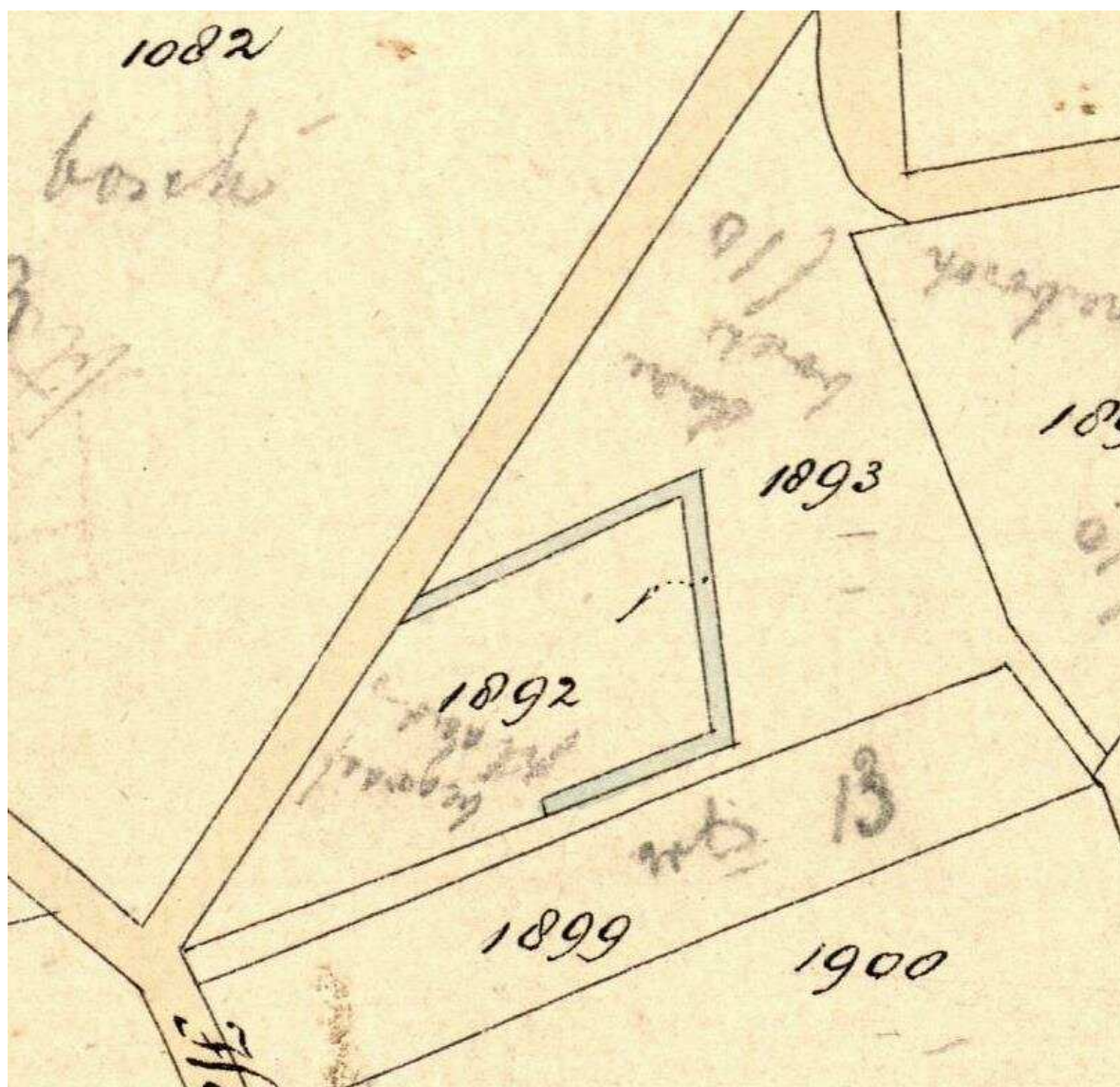
Vincent

Ge weet het adres is

A. Hartsuiker.

Logementhouder, Hoogeveen.

HET ONTSTAAN VAN DE BEIDE BEGRAAFPLAATSEN: EEN BESCHRIJVING VAN PESSE'S BEGRAAFPLAATS

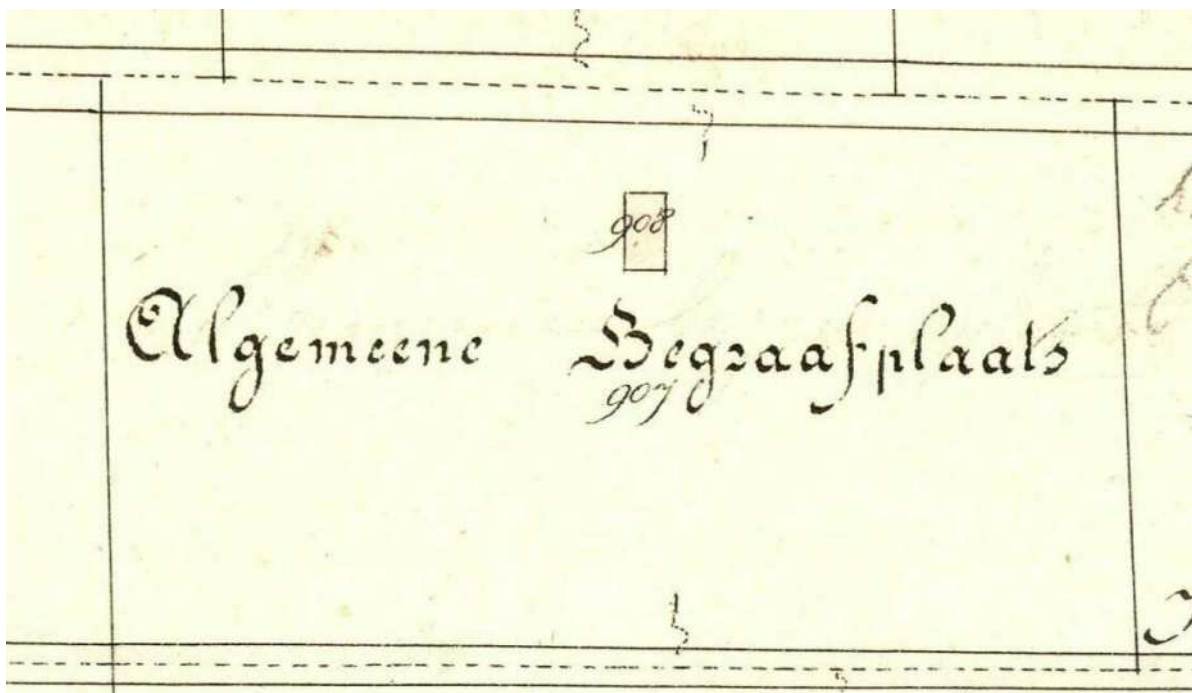

De begraafplaats van Pesse vinden we op de kadastrale kaart van plm.1880-1885 als sectie E 1892. Het perceel is op noord, oost en zuidzijde ingesloten in perceel E 1893, dennenbomen. Er is op pakweg de helft van de begrenzing tussen deze percelen een sloot ingetekend. Perceel E 1892 is spits toelopend, met op de punt een weg. Als er bomen werden geplaatst langs de doorgaande wegen, dan waren dat doorgaans eiken of ander duurzaam hout. Met de houtopbrengst kon de burgerlijke gemeente bij het kappen van volwassen bomen weer onderhoud van de wegen bekostigen. Met mastbomen bedoelde men dennen of sparren en die zien we ook op de tekening van Vincent weergegeven. In ieder geval was de zichtbaarheid van het kerkhof van Pesse vanaf de weg aan één zijde beperkt door de mastbomen. De stammen van de loofbomen werden van onderen goed bijgewerkt, anders zou er geen passage van wagens mogelijk zijn, en anders liep je ook nog de kans dat de boom geen mooie rechte stam met mooi hout zou opleveren. Wie over de dijk naar het noordoosten liep kon onder het loof van de bomen door ruim zicht hebben op de begraafplaats. Pesse had dan ook geen afgesloten begraafplaats, en was zeker niet volledig afgesloten met mastbomen.

In het boek “Begraafplaatsen in de gemeente Hoogeveen” (redactie Metselaar-Zwiggelaar, Hoogeveen 2007) verzorgde Gerrit Kleis het onderzoek en de tekst over de begraafplaats van Pesse. De stichting was in 1862 op een door Lucas Alberts Steenberg en Femmigje Hilberts van Nuil geschonken stuk veldgrond. Onder de bedingen daarbij viel ook de verplichting om een goede ‘vreding’, omheining te maken, die te allen tijde behoorlijk zou zijn afgesloten. Onder het bijbehorende kaartwerk uit 1862 werd de indeling van de begraafplaats ook al aangegeven: algemene graven op de zuidzijde en eigen graven op de noordzijde. Het terrein werd ontdaan van bomen en struiken en er werden paden aangelegd. In 1863 ontving hovenier Jan Schelhaas uit Hoogeveen f 20,- voor de levering van 1000 fijne dennen. In september 1863 kreeg timmerman Roelof Moes uit Pesse uitbetaald voor het werken aan de omheining. Hij leverde 52 voet eiken palen en vier lange en dikke eiken palen voor een toegangshek aan de straatweg. Jan Denekamp was aangesteld voor het onderhoud van deze begraafplaats. Tot zover de informatie van Gerrit Kleis in het genoemde boek.

Als we de bedingung van de ‘vreding’ combineren met de kadastrale kaart, dan kunnen we constateren dat de afsluiting op de zuidzijde werd uitgevoerd met een dermate brede afscheiding van fijne dennen, dat de strook breed genoeg was om kadastraal afzonderlijk beschreven te worden. Samen met de in 1863 geplante fijne dennen op de oostzijde vormde dit perceel E 1893. Het hekwerk zal in deze reconstructie geplaatst zijn op de noordwestzijde, langs de dijk, waar geen dennenrand stond, evenals het toegangshek. Er is op die plek nu nog steeds een toegangshek.

Een kadastrale tekening van 1880-1885 op de voor de grondbelasting gemaakte kadastrale kaart uit die jaren, van de begraafplaats van Hollandscheveld. K 908 is het in 1875 gebouwde baarhuisje. Een laan is niet kadastraal ingetekend, maar scheidde de begraafplaats zo duidelijk in tweeën, dat degene die boven binnenkwam (Kerkhofdijk) het idee had dat het twee begraafplaatsen waren. Onderaan zien we de Kerkenkavelswijk ingetekend, een oude veenwijk. Rechts van het baarhuisje was in 1883 nog niet in gebruik voor begravenissen en waarschijnlijk tijdelijk ingeplant met mastbomen.

HET ONTSTAAN VAN DE BEIDE BEGRAAFPLAATSEN: EEN BESCHRIJVING VAN HOLLANDSCHEVELDS BEGRAAFPLAATS

In het genoemde boek over begraafplaatsen in de gemeente Hoogeveen verzorgde Albert Metselaar de tekst over die van Hollandscheveld. Onderliggend onderzoek met noten is op verzoek toe te zenden, in de vorm van zijn 1^e graads eindonderzoek van Windesheim. De samenvatting: In 1852 was de kerk van Hollandscheveld een feit geworden en werd gewerkt aan een begraafplaats. Daarover was volop communicatie tussen de Compagnie van 5000 Morgen en B&W van Hoogeveen. We lezen in het verslag op de vergadering van B&W van 25 oktober 1852 dat de Compagnie beschikking wilde stellen *“een stuk gronds ter grootte van anderhalf bunder, en wel het westelijk gedeelte van perceel kadastraal bekend in Sectie E onder no.641, heide, in het geheel groot 5 bunders, 93 roeden en 10 ellen....”* De gemeenteraad besloot op 6 november 1852 tot stichting over te gaan. Opvallend is dat in bovenstaande stukken doorlopend gesproken wordt van een begraafplaats in de nabijheid van de kerk.

In de loop van 1853 werd het stuk heide en verder met kreupelhout beboste woeste veld enigszins geschikt gemaakt om als begraafplaats te kunnen dienen. Tussentijds namen burgemeester en wethouders op 20 april 1853 het besluit om *‘bijlans de alleën van de burgerlijke begraafplaatsen’* eikels te poten. Daarvoor was voor het lopende jaar geld ter beschikking gesteld, de eikels waren inmiddels aangeschaft en het werd tijd om deze nu te poten, zo gaf de burgemeester aan. Er wordt gesproken over ‘alleën’ en ‘begraafplaatsen’ in meervoud, dus het ging zowel over de begraafplaats te Hoogeveen als die te Hollandscheveld. De alleën waren de lanen bij de begraafplaatsen. Notulen 20 april 1853: *“Is besloten aan de opzichter der begraafplaats het poten der eikels op te dragen en hem daaromtrent in loco dadelijk de vereiste aanwijzing te gaan doen.”* De allee, de laan op de begraafplaats van Hoogeveen, werd in 1853 gepoot, en aangezien het besluit niet is ingetrokken of veranderd, werd de laan op de begraafplaats van Hollandscheveld bij de aanleg eveneens aangepoot. De laan was in Vincents dagen 30 jaar oud. De begraafplaats werd in 1854 in gebruik genomen. Ook de indeling van de begraafplaats was er vanaf de stichting: twee velden algemene graven, op de noordkant van de oude veenwijk, met er tussen een smalle strook eigen graven bij het baarhuisje.

Wat er ook door de gemeente Hoogeveen aan het onderhoud gedaan werd, het was maar van tijdelijke aard en er werd niet structureel wat aan de begraafplaats gedaan. De gemeente Hoogeveen was eigenlijk wettelijk verplicht geweest om de begraafplaats een ander aanzien te geven. Er zou een omheining, hek, rasterwerk of iets anders omheen geplaatst moeten worden, met een hoogte van ten minste twee meter. Het gemeentebestuur vroeg en kreeg ontheffing van deze maatregel, bij Koninklijk Besluit van 3 juni 1871, zo lezen we in de gemeentelijke jaarverslagen uit deze periode. Er was dan ook geen omheining, hekwerk, of wat dan ook, anders dan rondom de begraafplaats aangeplante dennen. Tot verdubbeling van de begraafplaats c.q. aanleggen van een nieuwe begraafplaats op de zuidkant van de oude veenwijk werd besloten in 1904, ruim na de eventuele aanwezigheid van Vincent van Gogh. Tot zover wat het boek ‘Begraafplaatsen in de gemeente Hoogeveen’ over Hollandscheveld aangeeft. Over de onderhoudstoestand later meer.

ANALYSE VAN HET GRAFVELD VAN VINCENT'S TEKENING

De tekening van Vincent maakt ons duidelijk dat er op de voorgrond een en ander te zien is, wat nader gedefinieerd zal moeten worden. Vincent bracht midden over zijn schets een lichte strook aan, van links naar rechts. Hoe moeten we deze strook interpreteren? Wat is er aan de grond van een kerkhof af te lezen, wat hiermee overeen zou kunnen komen? De voor de hand liggende verklaring voor deze lange lichte strook is de weergave van een pad, dat van links naar rechts over de begraafplaats loopt. Zowel over de begraafplaats van Pesse als die van het Hollandsche Veld loopt een zandpad. Vanuit de kijker gezien, voor het pad, zien we twee eenzame graftekens, op een voornamelijk leeg veld. Leeg in die zin, dat er geen andere graftekens staan. Aan de andere kant van het pad zien we drie langwerpige stroken ingetekend, welke enigszins verhoogd lijken. Bij slechts één van deze stroken zien we een grafteken. Daar komen we achter als we nogmaals de liniaal over de tekening leggen, en constateren dat vanuit een punt links op de tekening, net beneden de donkere bosrand, alle andere graftekens min of meer op één lijn staan, terwijl het ene grafteken op de voorgrond dan een eenzame positie lijkt in te nemen. Links van de verhoogde stroken zien we geen graftekens meer.

Het ligt voor de hand om bij deze enigszins verhoogde stroken te denken aan vers gedolven graven. Omdat er achter tal van graftekens staan, lijken we te moeten constateren dat het hier gaat om de jongste graven van dit deel van de begraafplaats. Nu weer terug naar de voorgrond. Daar vinden we lichtere vlakken op de grond getekend. Ze zijn onregelmatig, maar hebben met elkaar overeen dat er geen begroeiing op ingetekend lijkt te zijn, behalve hier en daar een enkele struik. Er is wel begroeiing aan de randen. Wat zag Vincent van Gogh op de begraafplaats, wat hij daar zo 'onduidelijk' weergaf?

Een redelijke verklaring, op basis van de werkwijze van grafdelvers: Als een graf gegraven wordt, blijft er altijd zand en grond over. De ondergrond zit namelijk flink op elkaar geperst. Als de grafdelver een graf graaft, maakt hij het stevige zand los, waardoor dit meer volume heeft. Bij de begrafenis wordt er een relatief grote lijk-kist in het graf neergelaten. De grafdelver maakt het graf dicht, maar heeft dan nog flink wat zand over. De grond gaat de eerste maanden onder invloed van de regen inklinken. Door enig zand verhoogd op het graf aan te brengen, wordt dit vanzelf aangevuld. Maar er is meer grond over dan zo een plaatsje kan krijgen. Iedere grafdelver kan je vertellen dat je uiteindelijk zand over houdt. Dat kan afgevoerd worden. Bijvoorbeeld naar een hoop zand op een hoek van de begraafplaats. Na enige jaren gebeurt er nog wat anders met het graf. Het lichaam is tot ontbinding overgegaan en de lijk-kist is eveneens bezig te verteren. Deze zakt in, en er vindt een tweede fase van grondverzakking plaats. Uiteindelijk vormt zich boven een graf een kuil en graftekens hebben de neiging scheef te zakken. Dit is geen prettig gezicht, omdat het de bezoekers van de begraafplaats pijnlijk herinnert aan de vergankelijkheid en wat er met de geliefden is gebeurd. Wat onder de grond gebeurd is, wordt bovengronds in herinnering gebracht door het vergaan van het grafteken, de plank met naam en gegevens van de overledene, op het punt waar de plank de grond in gaat. De plank valt om. De plank is veelal zo door weer en wind aangetast, dat hij weggegooid wordt.

Terug naar de grafdelver met het zand-probleem. Het zand dat over is, wordt in dergelijke situaties gebruikt om de begraafplaats zodanig te egaliseren, dat de kuilen boven de graven steeds weer opgevuld worden. Een simpele maar mijns inziens zeer treffende verklaring voor de vlakken op de voorgrond van de tekening, bij de twee scheefgezakte graftekens, is dan ook dat we hier te doen hebben met oude graven, waar boven de grond is geëgaliseerd met het zand dat over was bij andere, jongere graven. De grafdelver hoefde de grond die hij overhield niet af te voeren. Hij kon met zijn schop het zand zo naar de overzijde van het pad 'schieten',

en daar de grond vlak maken. Omdat het ging om jonge graven – als zodanig hebben we de drie verhoogde stroken aan de andere kant van het pad geïdentificeerd – en vers zand, was er nog geen begroeiing op te vinden op de geëgaliseerde graven op de voorgrond. Deze graven droegen geen graftekens meer, omdat de grafpalen, de witte planken, al weg waren. Een dergelijke werkwijze was zeer algemeen, en zal zowel in Pesse als in Hollandscheveld zijn toegepast. Deze werkwijze kwam naar voren toen Albert Metselaar onderzoek deed naar de begraafplaats van Hollandscheveld en uitgebreid werd bijgepraat door grafdelver Jans Pastoor. Overigens waren ook witte graftekens, planken, overal aanwezig in de 19^e eeuw.

Vincent had hier het deel van de begraafplaats opgezocht waar het meest te zien was, zo kunnen we constateren. Jonge graven, een leeg veld links daarvan, oudere graven rechts en op de voorgrond nog weer oudere graven, waar nog maar enkele graftekens stonden. De grond was zodanig ingeklonken, dat de kuilen al gevuld werden met overtollig zand van andere graven. De vraag die we nu kunnen stellen is de meest cruciale van dit hele onderzoek: Gaat het hier om eigen graven of om algemene graven? Zowel in Pesse als in het Hollandscheveld waren eigen graven te herkennen aan het veelvuldig voorkomen van graftekens, vooral in de vorm van liggende zerken. De liggende zerken uit Pesse en Hollandscheveld, van graven van voor 1883, zijn nog steeds terug te vinden, zodat de lezer mij in deze ieder moment kan controleren. Het kwam wel een enkele keer voor dat een eigen graf geen grafteken had, maar niet zo vaak. Als dat wel het geval was, had dit veelal te maken met de godsdienstige ligging van de overledene en de nabestaanden. De algemene graven hadden veelal staande graftekens, in de vorm van stevige witgeschilderde planken, voorzien van namen en andere gegevens. Als deze verrot waren, werden ze veelal niet vervangen. Op oudere algemene graven uit de 19de en de 20ste eeuw zien we dan ook nog maar weinig graftekens, behalve in die gevallen dat ook daar gebruik is gemaakt van steen. Als er al een grafteken is geweest, want velen werden bijgezet zonder grafteken in de vorm van een steen of een plank.

Zien we op de tekening van Vincent van 15 september 1883 eigen graven of algemene graven? Eigenlijk is de vraag al beantwoord. Op de achtergrond, achter het pad, zien we rijen van lange, smalle graftekens, waarin al velen de witgeschilderde planken herkend hebben. Als er gewezen werd op het kerkhof van Pesse, dan werd er steeds gewezen op het algemene gedeelte aldaar. Op de voorgrond zien we slechts twee graftekens, terwijl de met vers zand geëgaliseerde aarde ons vertelt dat er veel oude graven omheen liggen. We zien geen enkele liggende zerk. Zowel op de voorgrond als op de achtergrond moet het dan ook gaan om een veld met algemene graven. Dit is niet het geval bij de begraafplaats van Pesse. Daar zouden op de voorgrond eigen graven moeten liggen. Het veld met eigen graven was tevens nog niet zover gevorderd dat er tegenover de algemene graven van rond 1883 al veel oudere eigen graven lagen. De rijen gingen niet gelijk op. In Hollandscheveld gaat het wel om twee velden algemene graven, gescheiden door een zandpad.

Zou het mogelijk zijn dat het pad op Vincents tekening niet het huidige pad is tussen de eigen graven en de oude algemene begraafplaats van Pesse? Zou het mogelijk zijn dat er over de algemene begraafplaats in Pesse in de lengte ooit ook nog eens een pad heeft gelegen? De algemene begraafplaats van Pesse, zoals die er nu nog bij ligt, laat zien dat er 14 of 15 graven in een rij lagen. Daar tussenin loopt en liep geen pad. Dit te veronderstellen, zou ook de tekening tekort doen. Dan zouden er namelijk hooguit 6-7 graven aan weerszijden van dit pad gevonden moeten worden. De tekening geeft de indruk van een hele rij graven op de overzijde van het pad, veel meer dan de 6-7 die er te Pesse zouden kunnen liggen, als het theoretische pad over de algemene begraafplaats gelopen zou hebben. Het kan hier dus niet gaan om een pad over de smalle strook algemene graven te Pesse, het kan hier niet gaan om het pad tussen de algemene en de eigen graven te Pesse, het kan hier eigenlijk helemaal niet over Pesse gaan.

Het laatste 'paaltje', een witte plank, op de algemene begraafplaats van Hollandscheveld, gefotografeerd in 2020, net vooraf aan het verwijderen van de graftekens. Het algemene gedeelte wordt in 2021 geruimd. Normaal zou een houten grafteken uit 1942 al lang verdwenen zijn, maar de familie heeft de oorspronkelijke plank ooit vervangen door een nieuwe en geschilderd in oude stijl. Dergelijke houten graftekens waren ook in Pesse. Er zijn nog restanten van te zien op het oude algemene gedeelte.

PLAATS OP DE BEGRAAFPLAATS EN GRADENMETING

Voor dit onderzoek is van belang te weten waar Vincent van Gogh ongeveer gestaan zal hebben. We zien hem op de tekening enkele meters verwijderd van het middenpad, met op de andere zijde vers gedolven graven, herkenbaar aan het feit dat ze nog niet zijn ingeklonken en er geen zerken of ‘paolties’, planken, op het hoofdeinde staan. Op de begraafplaats van Pesse is dit punt goed terug te vinden, stel dat hij daar is geweest. Het oudste grafteken op het veldje met algemene graven is van 1909. We meten de afstand tussen de rij van dit grafteken en dat van 1919, en weten zo in stappen van 10 jaar terug te gaan in de tijd, als we de afstanden terugrekenen naar het westen toe. We komen dan uit bij een punt waar we op de zijde van de eigen graven momenteel de zerk vinden van Meindert Freerks Bakker Wieringa en Anje Bus, begraven achtereenvolgens in 1901 en 1899. De afstand tussen deze steen en de oudste nog bewaard gebleven zerk op de begraafplaats, die van Roelof Jan Sol uit 1865, geeft aan dat het veld met eigen graven in 1883 nog lang niet zover gevorderd was als het veld met algemene graven. Als Vincent op de tekening aan beide zijden van het middenpad graven laat zien, dan weten we nu ook dat dit item niet op Pesse van toepassing is. Van Hollandscheveld weten we niet hoe begrenzing van de in 1883 jongste graven aan beide zijden van het pad was. We kunnen dan ook niet exact aangeven waar hij stond, enkel bij benadering. Dat houdt concreet in dat bij de gradenmeting deze wat hoger en wat lager uit kan vallen. We zijn uitgegaan van een punt dat op ongeveer $\frac{3}{4}$ van de afstand laan-westgrens ligt.

GRADENMETING

Hollandscheveld:

Als we een gradenboog leggen op een luchtfoto, met het middelpunt op de plaats van waar Vincent gestaan kan hebben, dan wijkt de positie van de torenspits ongeveer 23 graden af van de lijn van het pad over de begraafplaats. De afstand tussen de geschatte staanplaats van Vincent en de torenspits is hemelsbreed 425 meter.

Pesse:

Als we een gradenboog leggen op een luchtfoto, met het middelpunt op de plaats van waar Vincent gestaan moet hebben, dan wijkt de positie van de torenspits ongeveer 98 graden af van de lijn van het pad over de begraafplaats. De afstand tussen de geschatte staanplaats van Vincent en de torenspits is hemelsbreed 280 meter.

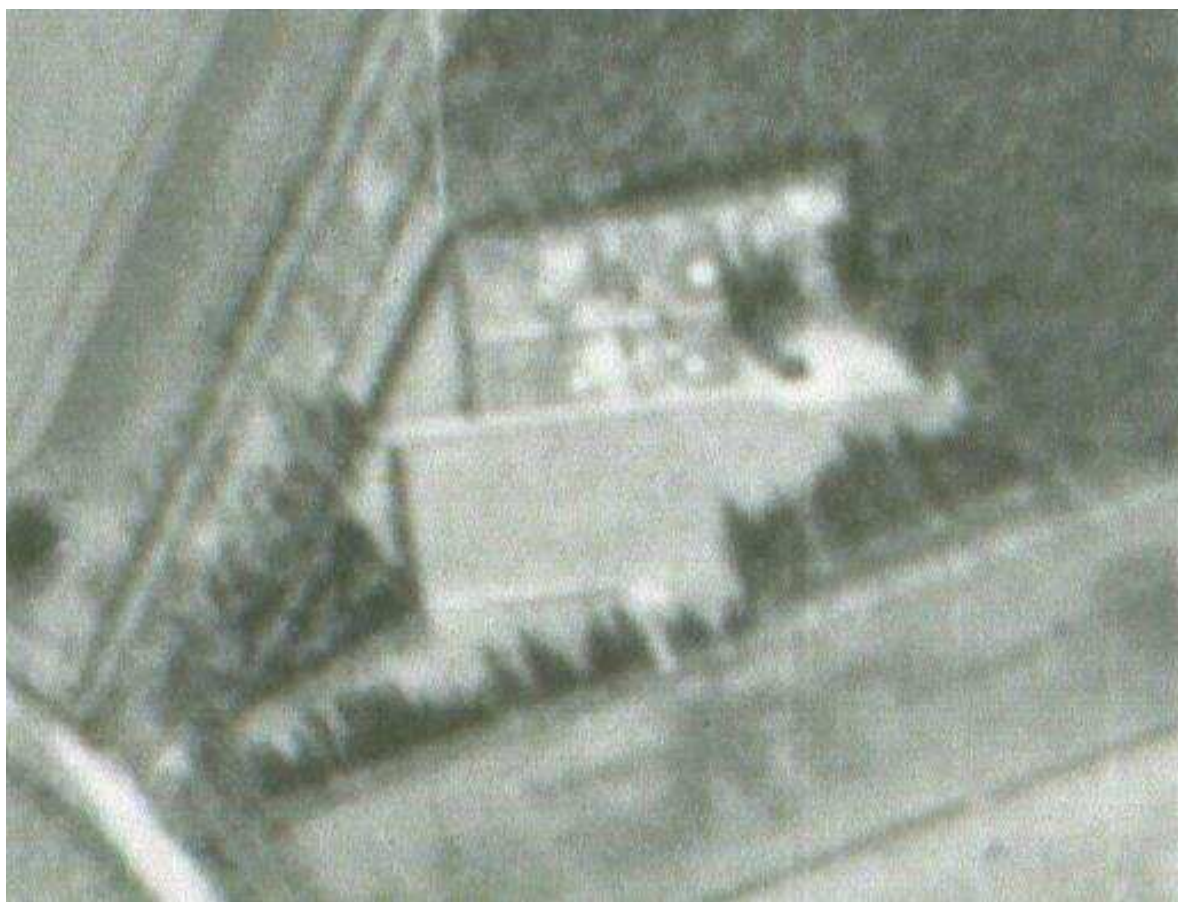
De graven waren volgens de traditie globaal geoost. Kijken we met Vincent mee over de tekening, en zien we waar hij het torentje plaatste, ten opzichte van het middenpad, dan zien we dat hij het torentje centraal op het midden van het beeld heeft geplaatst. Dit kan een keuze zijn geweest van een schilder op zoek naar een goede compositie. In de praktijk kan dat Hollandscheveld zijn. Het kan niet Pesse zijn. Vincent keek naar het zuidwesten. Vanuit de positie waar Vincent stond en wat hij vervolgens weergaf op de tekening, zou alles wat 80-85 graden afweek van het middenpad, buiten het beeld van de tekening vallen. Wat betreft de afstanden tussen de torenspits en de staanplaats: Pesse is wat dichterbij. De vraag is of dat wat zegt. Heeft Vincent de torenspits exact getekend, helemaal in verhouding met het beeld dat hij zag, of maakte hij de spits iets groter, en daardoor herkenbaarder? We zouden het exact kunnen uitrekenen, als we exact zouden weten hoe groot de beide spitsen zijn. In ieder geval is de toren van Hollandscheveld groter dan die van Pesse, zodat deze op grotere afstand niet persé kleiner hoeft te lijken dan die van Pesse. Het meetwerk is verricht met Google Maps, met een ouderwetse grote gradenboog op een plat beeldscherm.

EEN KORT LAANTJE

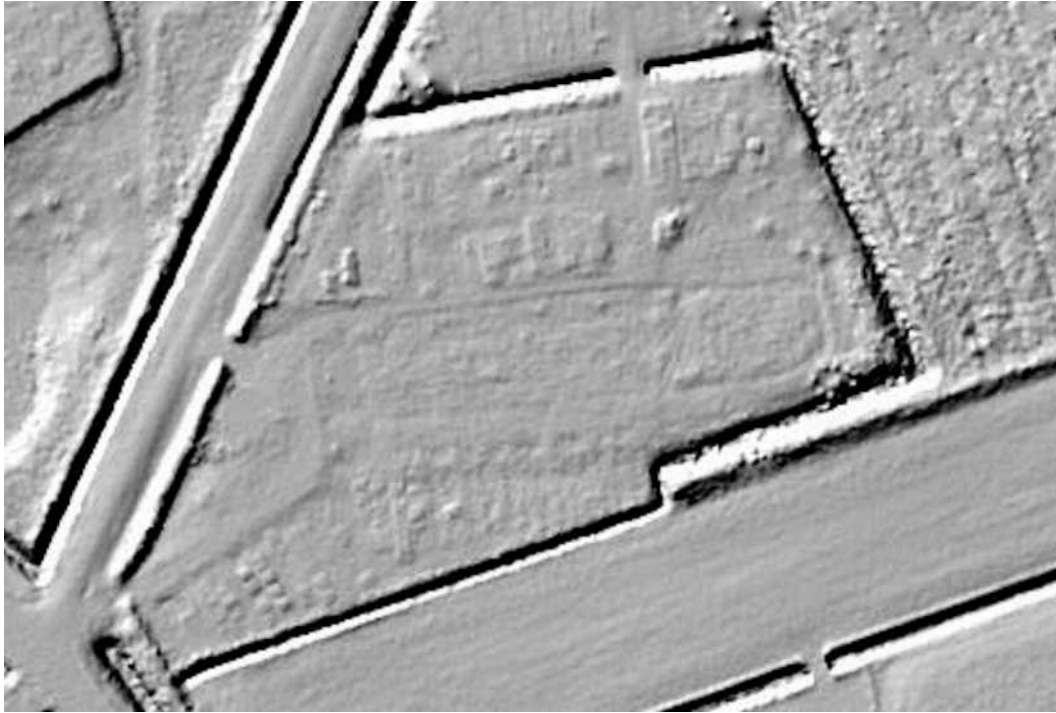
“.....er is een ingang – een kort laantje en dan komt men op een aantal graven begroeid met bunt en heide.” Overall waar Vincent liep waren dijken met bomen aan weerszijden. Maar daar heeft hij het hier niet over. Er is een kort laantje als ingang op de begraafplaats. Kennen we die van Pesse en/of Hollandscheveld?

Pesse:

De begraafplaats ligt in een hoek van de Hoogeveense Weg en een daaruit springende weg naar het noordoosten. Aan beide wegen staan bomen, maar dat beschrijft Vincent dus niet, het gaat om een laantje als ingang op de begraafplaats. In de stukken rondom het ontstaan van de begraafplaats van Pesse is daar niet over gesproken. Wel over een andere toegang, het hekwerk. Vincent maakt nergens melding van een hek. We kennen geen exacte kaart van 1883. We hebben wel een luchtfoto van de RAF van 22 maart 1945. Deze geeft het volgende beeld, met als conclusie: geen laantje op de begraafplaats. De toegang bestond volgens oudere streekgenoten ook in oorlogstijd uit een hek, op dezelfde plaats als nu. Dit is conform wat het historische onderzoek aangeeft. Enkele bomen, nu langs het middenpad staand, zien we niet terug op de luchtfoto. Het gaat om berken.

De luchtfoto van de begraafplaats van Pesse uit de Tweede Wereldoorlog, gemaakt door een fotoverkenner van de Royal Air Force.

We kennen ook het beeld van Argcis. Dit is een systeem waarbij met behulp van satellieten de hoogteverschillen in het landschap op centimeters nauwkeurig in kaart worden gebracht. Zo worden verdwenen grafheuvels, sloten, muren enz. zichtbaar, gewoon omdat een eenmaal verstoord landschap niet exact qua hoogte gelijk is aan de grond ernaast. Als er een laan is

geweest op de begraafplaats van Pesse, waarvan de bomen later gerooid zijn, mag men veronderstellen dat er putjes te zien zijn op de foto's van Argcis. Dit is bij de opname niet het geval.

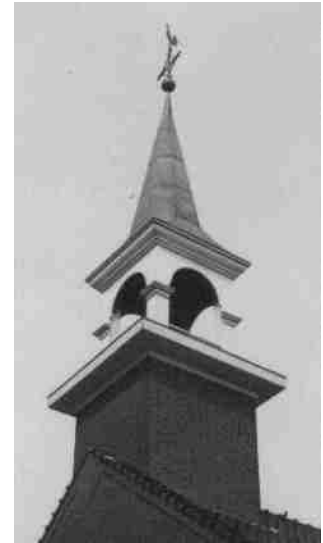
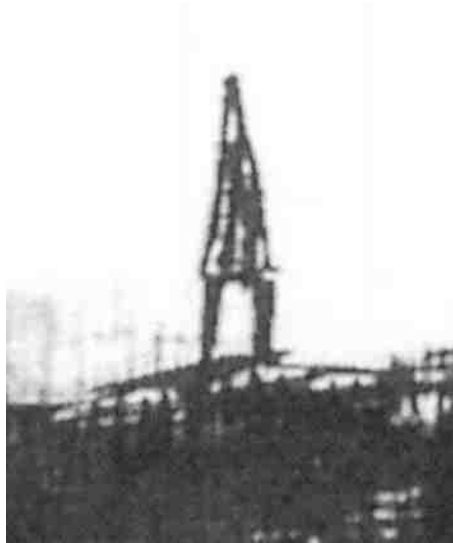
Hollandscheveld:

We lazen hiervoor dat de laan op de begraafplaats werd gepoot in 1853. We kennen ook foto's van de RAF van de begraafplaats van Hollandscheveld uit de Tweede Wereldoorlog. Daarop is een laan aanwezig, in zijn geheel lopend van het Rechttuit tot aan de Kerkhofdijk, nu ook wel Kerkenkavel genoemd. De laan bestaat uit flinke bomen, zoals we op de foto terug kunnen zien, zodat er sprake moet zijn van volwassen bomen. Later zijn deze gekapt en vervangen. Er is momenteel nog steeds een restant van een laantje aanwezig op de begraafplaats. De zuidelijke laan, naar het Rechttuit, ligt er nog volledig. Conclusie: in Vincents dagen was er een laan als ingang op de begraafplaats van Hollandscheveld.

EEN ANALYSE VAN DE TORENTJES

Links de kerktoren van Hollandscheveld, rechts die van Pesse en midden het torentje van Vincents tekening. Duidelijk is direct dat de beide echte torens allemaal wat op de punt hebben staan, maar dat het torentje van Vincent daar niets heeft. Met een beetje goede wil zouden we op zijn stomp getekende torentje nog een vage bal kunnen herkennen, maar dat zegt niets. Dat hebben de beide andere torentjes, dus dat helpt ons niet verder. Het spits toelopende gedeelte van het getekende torentje, het dakje, is opgevuld met drie lijnen. Daarvan lopen er twee van linksboven naar rechtsonder, en een van rechtsboven naar linksonder. Zowel het torentje van Pesse als dat van het Hollandsche Veld heeft een veelhoekig puntdak. Met deze lijnen kan Vincent zowel de vele hoeken hebben willen aangeven, of gewoon bedoeld hebben dat het een donker vlak betreft. Het helpt ons niet verder.

Onder het puntdak vinden we bij beide echte torentjes een ruimte. Bij Pesse zien we een boog aan iedere zijde, met duidelijk uitstekende versieringen op de dragende constructie aan de buitenzijde. Bij Hollandscheveld zien we aan iedere zijde meerdere boogjes en pilaartjes, op een kleine oneffenheid na redelijk glad uitgevoerd. De tekening van Vincent laat ons dit gedeelte van de toren zo op het oog zien als een enkele boog, gevormd door gladde dragende delen. Een punt in de richting van Pesse? Nauwkeurig bekijken van de tekening laat echter zien dat er niet echt een boog is getekend. Er is geen ronde lijn boven in dit gedeelte van het torentje weergegeven. Die indruk wordt wel gewekt, namelijk doordat twee van de opvullijnen die we in voorgaande in het puntdakje aantreffen, enigszins zijn doorgesloten, en daardoor doorlopen in het gedeelte onder het dakje. Het wordt dus al wat minder een ronding. Maar ook al zou hier wel degelijk sprake zijn geweest van een enkele boog, dan nog zou het niet in het voordeel van Pesse zijn. Wie in de namiddag of tegen de avond vanaf het kerkhof van Hollandscheveld naar de toren kijkt, kan dwars door het bovenste stuk van de toren heen kijken. Vanaf het kerkhof zijn de kleine boogjes niet exact te zien. Ze lijken in elkaar over te lopen, tot er in feite een enkele opening ontstaat.

Onder de bogen zien we zowel in Pesse als in Hollandscheveld een vierkante onderbouw. In Hollandscheveld staat daarop een hekje. De tekening van Vincent doet niets met deze onderbouw. Ze is gewoonweg niet weergegeven. De tekening van Vincent laat direct onder

het hiervoor beschreven gedeelte een dikke aflopende lijn naar links zien, en een hele dunne enigszins aflopende lijn naar rechts. Wat heeft hij hiermee willen aangeven? Wie vanop afstand tegen de achterzijde van de kerktoren van Hollandscheveld aankijkt, en dat doe je als je deze bezieet vanaf de rand van de begraafplaats, ziet met de achterzijde van het dak van de kerk ook de hoek van dit dak. De beide lijnen onder het torentje, in een grote hoek op elkaar staand, zijn dan ook te identificeren als de lijnen van de achterzijde van kerk en dakrand. Bij de kerk van Pesse is dit zo niet te zien, vanaf de begraafplaats. Als de kerk al te zien is, is deze te zien vanaf de zijkant. Dan zouden de beide lijnen links horizontaal moeten lopen, en rechts direct naar beneden afbuigen, gelijk met de onderbouw van de spits van het torentje.

Geen van deze torens bevinden zich op de plaats die Vincent hen geeft op zijn schets in zijn brief. We zagen het al toen we de graden maten, waarin ze wat betreft hun stand afweken van het middenpad. Een analyse van het torentje in vergelijking met foto's van de beide echte torens geeft aan dat het torentje op Vincents tekening te weinig gedetailleerd en te onduidelijk is weergegeven om een keus te kunnen maken tussen een van de twee echte torens. We kunnen dan ook niet anders dan concluderen dat het torentje op de tekening wel aangeeft dat het kerkhof in de buurt van een toren te vinden is, maar dat de tekening geen enkele duidelijkheid verschaft over de juiste ligging van het kerkhof ten opzichte van de toren, noch over het exacte uiterlijk van de toren, behalve dan dat de dakrand kan wijzen op de achterzijde van de kerk van Hollandscheveld.

Bij zijn weergave van de werkelijkheid heeft Vincent gespeeld met de feiten, zo moeten we concluderen. Waarom deed hij dat? We kunnen er slechts naar gissen, en naar voren brengen wat misschien enigszins voor de hand ligt. De natuur en het lijnenspel van het kerkhofje waren zo mooi, dat hij ze vast wilde leggen. Het torentje was daarbij van minder belang. Een vage schets, meer had hij daarvan niet nodig, en deze zette hij precies in het midden van de tekening en het ter plaatse gemaakte schilderij. Hierdoor kreeg de weergave van het kerkhofje enige symmetrie. Er was tevens sprake van opvulling van de achtergrond, de lucht, met een herkenbaar object. Het torentje kan ook een functie hebben gehad in de symboolwerking van het beoogde doek. De dood op de voorgrond, met op de achtergrond een gestileerd torentje als letterlijke vingerwijzing naar het Hogere, de Nieuwe Wereld van het eeuwige leven? De diepe ellende van deze wereld, waar de hulpprediker Vincent van Gogh zich aanvankelijk zo voor wilde inzetten, contra het Koninkrijk van God? Of, meer in het nadeel van de kerk: de triestheid van het dagelijks bestaan op een hoogtepunt, weergegeven op een zonovergoten en o zo mooi kerkhof, tegenover de zo ver weg lijkende beloften van een betere wereld? Wat Vincent er werkelijk bij gedacht heeft, behalve zijn genieten van de natuur, blijft gissen. Hij heeft het niet in zijn brieven weergegeven.

ONDERSTEUNENDE OVERLEVERINGEN

Op 2 augustus 1990, bij de opening van een expositie in het Museum Venendal (later Museum de 5000 Morgen) te Hoogeveen, haalde Lammert Huizing de volgende overlevering naar voren, verteld toen hij een verhaal over Vincent had gepubliceerd: *“Sander Breebaart overleed in 1901. Hij ligt begraven op de Joodse begraafplaats aan de Zuiderweg. Kort na de publicatie van het verhaal van de man uit Brabant (= Vincent) werd ik aangesproken door een kleinzoon van Sander Breebaart. Hij bevestigde, dat zijn grootvader inderdaad dagelijks, twee weken lang, met Vincent van Gogh door zuid-Drenthe heeft gezworven, onder andere de kant op van Nieuwlande, dat toen nog niet bestond. De tekenspullen van Vincent werden daarbij op een kruiwagen meegenomen, die door de oude Sander werden gekruid.”* Lammert Huizing ging – op basis van Tralbaut – uit van een bezoek aan de begraafplaats van Pesse. Deze naam noemde de kleinzoon niet. Alleen Nieuwlande werd concreet genoemd. (Bron: Archief Secretarie Hoogeveen 1976-1990 no. 2707.)

De kleinzoon heette Joop de Levie. Hij overleed in 2000 te Zuidwolde. Albert Metselaar heeft hem nog persoonlijk gesproken, toen hij bezig was met de geschiedenis van de Joodse gemeenschap van Hoogeveen. Uit zijn mond hoorde hij toen een vrijwel identiek verhaal, met dat verschil dat Joop het niet had over zuid-Drenthe maar specifiek over Nieuwlande. Weer alleen de plaats Nieuwlande, de enige plaats die concreet werd genoemd toen Lammert Huizing de woorden van De Levie in zijn toespraak verwerkte. Wie van Hoogeveen naar Nieuwlande wilde, kon dat doen via twee routes: over de Coevorderstraatweg en dan via de oostelijke rand van Hoogeveens gemeentegrens met Oosterhesselen naar het zuiden, of via een van de dijken (Krakeelse Dijk, Noordse Dijk c.q. Coevorderstraatweg) en dan via de Kerkhofdijk naar het oosten toe. Wie de omgeving wil verkennen, kiest niet voor dezelfde heen en terugweg. Afgaand op de overlevering, zoals die via Joop de Levie is vastgelegd, ligt het voor de hand dat Vincent op de Kerkhofdijk is geweest. De begraafplaats van Hollandscheveld ligt aan de Kerkhofdijk.

In augustus 2000 kwam bij Albert Metselaar een verrassende reactie binnen van winkelier Hotze ten Hoeve. Zijn in 1945 overleden grootmoeder Aaltje Troost had altijd al verteld dat Vincent van Gogh in het Hollandsche Veld was geweest, zo vertelde hij! Het was die rooie schilder geweest, een landloper, volgens zijn moeder, die dan hier, dan weer daar was. Ze vertelde dat hij ook geweest zou zijn bij een oude schuur, op het land achter slagerij Wildeboer, ten zuiden van het Hoekje. In deze oude schuur ging men soms aan het werk om heide en bente te binden. Daar maakte men borstels van, om de pannen schoon te maken, en kleinere bosjes, om onder de dakpannen te steken, zodat de woning water- en tocht dicht zou worden. Vincent van Gogh had een en ander in de schuur veranderd, zodat men de indruk kreeg alsof hij er een keer overnacht had. Zou het misschien ook zo kunnen zijn dat hij spullen geordend had, voor een stilleven? Tot zover deze overlevering. Ook deze overlevering geeft aan dat Vincent in het Hollandscheveld heeft gewandeld.

Van aanwezigheid van Vincent van Gogh in Pesse is niets bekend uit in teksten vastgelegde overlevering, noch van overleveringen die werden doorgegeven toen het onderzoek van Albert Metselaar en Meent van der Sluis naar Vincent van Gogh in Hoogeveen werd gedaan.

KLEINSCHALIG EN BESLOTEN

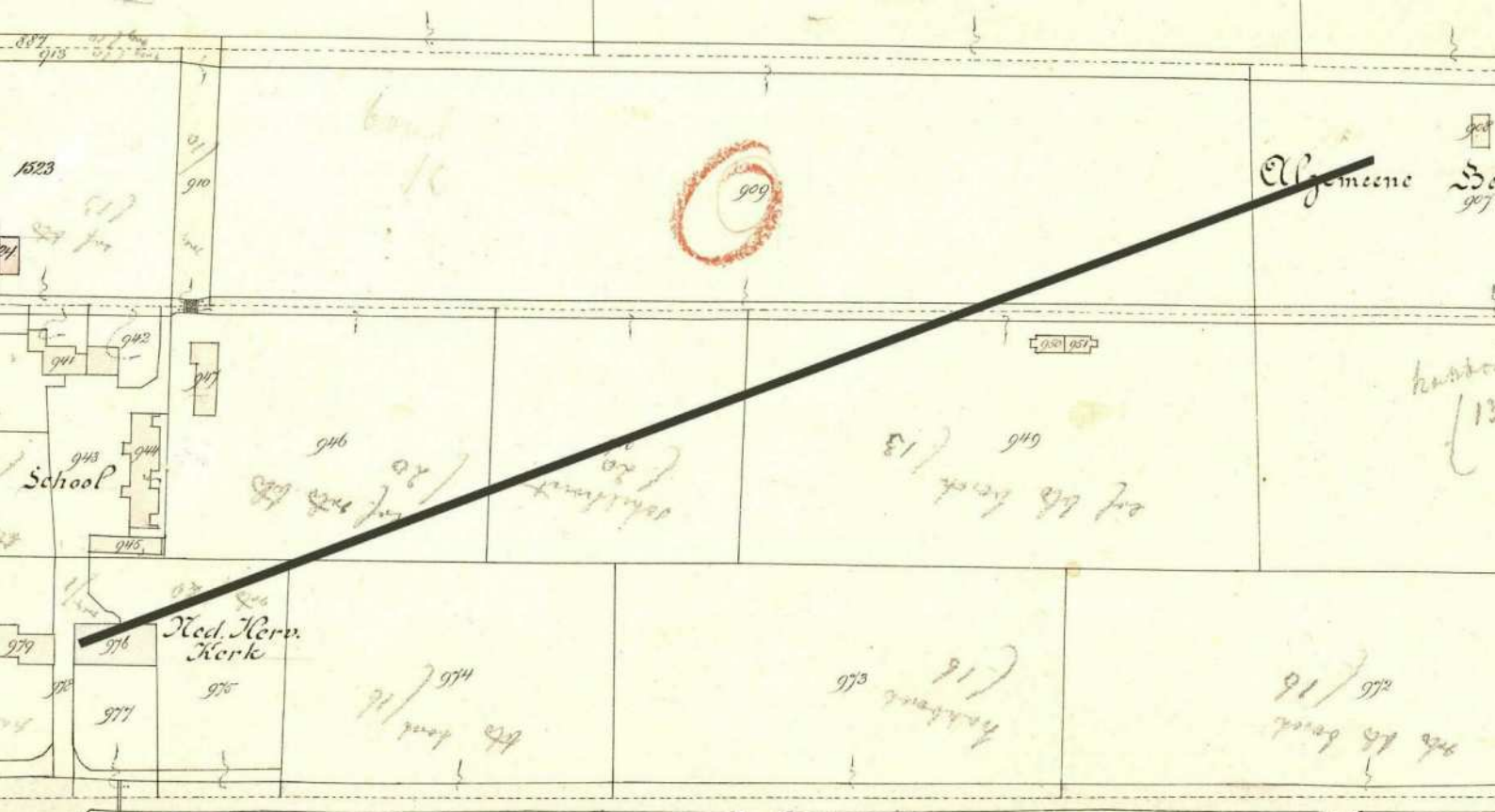
Dit item is niet afkomstig uit de brieven of de tekening, maar is naar voren gebracht als insteek in het onderzoek van het Drents Museum, het Drents Archief en het Drentse Landschap. Kleinschalig en besloten sprak meer aan bij de schilders uit Vincents tijd dan groot en open. Wat weten we daarvan bij Pesse en Hollandscheveld?

Het gedeelte van de begraafplaats in Hollandscheveld, waar Vincent gestaan zou kunnen hebben, meet 57 bij 59 meter. Het was in 1882 omzoomd door bomen, en dus besloten. Pesse is wat grilliger van vorm dan het vierkante blok van Hollandscheveld. Meten we over het middenpad, dan komen we op pakweg 72 meter. De breedte is ongeveer 52 meter. Er waren bomen langs de randen, zodat we ook hier kunnen spreken van een besloten geheel. De metingen zijn uitgevoerd met Google Maps.

Er kan aangevoerd worden dat aan de oostzijde van de laan op de begraafplaats van Hollandscheveld ook een grafveld heeft gelegen. Het item wat we hier controleren is echter een belevingsitem. Op het moment dat je een stukje open begraafplaats betreedt, met achter je een laan, en langs de randen eveneens bomen, dan ligt dat veld achter de laan buiten je belevingswereld. De verdubbeling van Hollandscheveld kwam pas na 1904, zagen we hiervoor. Kortom, de begraafplaats had eind 19^e eeuw maar de helft van de omvang van later, en ook binnen die helft waren er variaties.

We lezen in de notulen van de Vereniging Hollandscheveld van 30 november 1887: *‘Nu er toch reeds de kleine dennen van het kerkhof worden opgeruimd, of het dan niet goed zou zijn om te verzoeken dat de grote dennen ook opgeruimd werden en in de plaats daarvan een plantsoen aan te richten.’* Er stonden dennen OP de begraafplaats. Niet alleen er omheen. Zolang een grafveld niet in gebruik was, werd het gebruikt voor de aanplant van dennen, die geoogst werden, zoals overal in de omgeving de houtteelt bedoeld was voor productiehout. Tijdens het schrijven van de afstudeerscriptie over het begrafeniswezen in Hollandscheveld en omstreken had Albert Metselaar contact met diverse oudere arbeiders, die haarfijn wisten te vertellen dat het oude grafveld op de westkant van de begraafplaats eerder geruimd werd dan het grafveld op de oostkant ervan. Dat zien we nu ook nog terug op de daar aanwezige grafzerken, van de later in gebruik genomen graven op deze gedeelten. De oudere graven liggen op westzijde van het baarhuisje. Dit alles wijst erop dat het grafveld op de oostkant van het baarhuisje nog niet in gebruik was, toen op de westkant al volop mensen werden bijgezet. In dat geval kunnen we het opruimen van grote dennen ook zo uitleggen dat Plaatselijk Belang voorstelde om toentertijd de dennen van de oostzijde te verwijderen. Oftewel: in 1883 was de begraafplaats van Hollandscheveld voor het oog ongeveer net zo groot als die van Pesse.

Omdat er geen duidelijke informatie is over kleinschaligheid en beslotenheid van de door Vincent getekende begraafplaats, kan dit item niet in eerste instantie worden aangevoerd. We kunnen hooguit zeggen, als we weten dat hij ergens met zekerheid is geweest, dat dit item daar een rol gespeeld kan hebben. Op basis van Vincents brieven is een behoefte aan een kleinschalige en besloten begraafplaats als zijdelingse informatie echter wel degelijk naar voren te schuiven, zoals de Asser commissie deed, die zich met Vincent van Gogh bezig hield. Hierover later meer. Maar dan blijft staan dat dit voor beide begraafplaatsen gold.

VRIJ ZICHT OP HET TORENTJE? HOLLANDSCHEVELD.

Was er vrij zicht vanaf de begraafplaats tot de kerktoren, in zowel Pesse als in Hollandscheveld? We beginnen met Hollandscheveld. We baseren ons op de kaart voor de grondbelasting, gemaakt in de periode 1880-1885, te vinden in de 'overige scans' van alledrenten.nl. Zie hierboven. Het zicht op de kerktoren werd in Hollandscheveld sterk bepaald door het eerste perceel grond, net ten westen van de begraafplaats. Al zou hier maar een bosje met kreupelhout hebben gestaan, dan nog zou een dergelijk laag bosje zo dicht op de begraafplaats het hele zicht op de toren belemmerd kunnen hebben. Als we namelijk dicht bij een object staan, van pakweg een meter of 5, en we willen er overheen kijken, dan moeten we met een dergelijk grote hoek omhoog kijken, dat over een afstand niets te zien is, ook geen hoge kerktoren. We kijken slechts in de blauwe lucht. Anders wordt het als we voor een vlak stuk land staan, en bosjes kreupelhout zouden veel verderop staan, bij een groter object. De kerk van Hollandscheveld heeft een hoogste punt van pakweg 25 meter, zodat deze er dan flink bovenuit zou steken.

Dit bewuste stuk grond, ten westen van de begraafplaats, bestond in 1880-1885 uit een stuk bouwland van bijna 3 hectare. Er was dus volop uitzicht. In de zichtlijn naar de kerktoren vinden we in de situatie van ongeveer 1880-1885 een dubbele arbeiderswoning, op de zuidkant van de Kerkenkavel. Woning en bijbehorende grond kennen we als de kadastrale nummers 950 en 951. Van de woningen zelf had Vincent voor het zicht geen last. Hij keek er langs. Ook niet van de bomen die er omheen stonden, zo zien we op een luchtfoto van de RAF uit het eind van de Tweede Wereldoorlog. Daar keek hij ook langs. In 1883-1885 zullen dit echter ook nog niet zulke grote bomen zijn geweest, als ze toen al waren aangeplant. Rondom de woning vinden we perceel 949, erf, bouwland en bos. Dat bos stond op het oostelijkste stuk van het perceel, zo leerde de geraadpleegde RAF foto. Dat stond niet in de weg. Ten westen van de woning vonden we in 1880 perceel 948, schilhout, perceel 974, bouwland en bos, en ten slotte bevond zich op de zichtlijn een weiland, net ten oosten van de kerk. Het 'schilhout' geeft al aan waar het hier om ging. Deze stukjes bos kregen nooit de kans

om groot te worden. Voor die tijd waren ze al gekapt door de eikschilders. Wat aan bosje dicht op de kerk stond, werd door de hoge toren overschaduwd. Ook bij de kerk was een laan, beter bekend als ‘t Allee’, die aansloot op de Kerkhoflaan/Kerkhofdijk.

Harm Tiesing vertelde hierover: *'Als men vroeger, nog omstreeks 1910, Drenthe doorreisde, zag men in Juli overal de sporen van het werk van de Gelderse Eikschilders, die in Drenthe kwamen, om de jonge eikenbossen, telkens na een tienjarige groeiperiode, af te hakken, de schors van dat hout in bossen of bundels te binden en ter droging te stellen en het van die schors ontdane hout als brandhout op te stapelen, dat door de brandhouthandelaar, waarvoor die Geldersen werkten, verkocht werd.'* Later, toen er geen brood meer te verdienen was met het eikschillen, liet men de bosjes 20-25 jaar groeien, zodat de stammen dik genoeg waren om er palen voor weide-afrastering en ander bruikbaar rondhout van te maken. In de 19de eeuw groeiden deze bosjes na iedere kaalslag maar tien jaar. De bosjes zijn dan ook nooit hoog geweest. De kerktoren stak er ruimschoots boven uit. Citaat Harm Tiesing: zie Dr.C.H. Edelman, “De geschriften van Harm Tiesing over de landbouw en het volksleven van Oostelijk Drenthe”, Van Gorcum, Assen, blz.120.)

Hierbij is een foto gevoegd, gemaakt vanaf de kerktoren van Hollandscheveld, voor de Tweede Wereldoorlog. Het gaat om de foto van een fotograaf die alleen maar kon staan op het stukje open toren, onder de eigenlijke spits. Aangegeven is een punt dat net zover van de toren af ligt als de begraafplaats. Het werd gevonden door dezelfde afstand uit te zetten op Google Maps in de kijkrichting van de fotograaf, als de afstand tussen een standpunt op de begraafplaats en de toren. Vanaf de toren gezien keek de fotograaf zelfs nog over het puntje van een grote den. De voor Hoogeveense begrippen hoge toren keek flink uit en torende flink uit boven bomen en was dan ook over flinke afstanden te zien. De conclusie moet dan ook zijn dat in 1883 de kerktoren van de Hervormde kerk van Hollandscheveld vanaf het kerkhof goed te zien was. Er was geen belemmerende factor in het zicht. Mits de boompjes op de rand van de begraafplaats niet te hoog waren.

VRIJ ZICHT OP HET TORENTJE? PESSE

Omdat we door de bestaande graven precies weten waar Vincent gestaan zou hebben, als hij in 1883 werkzaam was op de begraafplaats van Pesse, is de lijn tussen hem en het kerktorentje ook exact te plaatsen. De kerk van Pesse is vanaf de grond tot het puntje van de spits 19 à 20 meter hoog, leverde een globale meting op. Precisieapparatuur kan het exact weergeven. Op bijgaande luchtfoto zien we het huidige beeld van de zichtlijn. De kaart van de grondbelasting uit de jaren 1880-1885 geeft weiland aan waar, we hier nu bouwland zien. Dat was geen probleem voor het zicht. Vervolgens kwam een boerderij. Je kunt inderdaad vrij zicht hebben vanaf de begraafplaats op de kerktoren, maar dan moet je verder achterop gaan staan. Was er last van de boerderij? We zien dat Vincent daar over het achterste stuk van de boerderij moest kijken. De genoemde kaart laat een boerderij zien met gelijke lengte als nu, zodat deze luchtfoto met behulp van Google Maps een reëel beeld geeft. De boerderij stond kadastraal bekend als sectie E no. 1898. Dit E 1898 stond ooit op naam van Femmegien Hilberts

van Nuil, echtgenote van Lucas Alberts Steenbergen. Dit 'huis en erf', zoals het kadaster het perceel noemde, ontstond in 1870 door opsplitsing van een stuk veld en de stichting van een nieuw pand. Waarom er dan ook '1856' op de gevel staat, dat is een raadsel, en een mooi begin van een ander onderzoek. Als we een lijn trekken van pakweg 280 meter tussen het punt waar Vincent gestaan zou kunnen hebben en de kerk, dan is het dak van de boerderij '1856' van zijn ogen op een afstand van 161 meter.

De hele toren van Pesse zit op laten we maar zeggen 20 meter, nemen we het ruim. Trekken we er 5 meter af voor het torentje, want dat zou mogelijk te zien zijn op de tekening van de begraafplaats, dan zit de dakrand een stuk lager, laten we maar zeggen op 10 meter. Zoals bijgaande foto laat zien is de toren ongeveer even lang als het deel van de kerk eronder. De grote vraag is nu: is het dak van de boerderij belemmerend voor het zicht op de kerk, oftewel op de nok van het dak van de kerk, want we zien op de tekening van Vincent niet alleen het torentje, maar ook een aanzet van de nok en de dakranden van de kerk.

Vincent kon het torentje dat hij tekende alleen zo zien, als hij die nok van de kerk kon zien, en in de situatie bij Pesse betekende dat: als hij een punt van 10 meter hoogte kon zien op pakweg 280 meter, zonder gehinderd te zijn door de boerderij. Dan zijn we er nog niet, er zijn ook twee schuin aflopende streepjes te zien, de randen van het dak, aflopend aan twee zijden. En dan hebben we het nog niet eens over de eventuele bomen rond de boerderij. We mogen aannemen dat een boerderij uit 1870 nog niet zulke hoge bomen had, dat die extra hinderlijk waren. Een gebouw op een afstand van 160 meter mag, zo valt te berekenen, niet hoger zijn dan 5,7 meter, anders is de nok van het dak van het gebouw op 280 meter afstand niet te zien. En dan zijn we er nog niet, willen we ook nog schuine delen zien, de aflopende dakdelen, dan mag het gebouw op 160 meter afstand niet groter zijn dan 4,8 á 5 meter. Dat kunnen we wel vergeten. Boerderij '1856' is niet exact opgemeten, maar is duidelijk hoger dan 5 meter. De nok van het dak van de kerk van Pesse is niet te zien, als over de boerderij heen gekeken moet worden. Gelet op de hoogte van de boerderij, zou een daklijn NAAST de kerk te zien zijn, als Vincent naar achteren was gelopen, om daar de

kerk te schetsen. Maar dan staat de schets van de toren los van het punt waar hij de rest van de begraafplaats schetste. We kunnen dit natuurlijk wel aannemen, maar dan laten we los dat de schets een beeld geeft van de realiteit van wat Vincent daar zag. Nemen we dat aan, dan kunnen we helemaal niets meer als ijkpunt nemen. Dat is niet het uitgangspunt van het onderzoek. We gaan er hier van uit dat Vincent enigszins realistisch omging met zijn

schetsen. Maar dan komt de begraafplaats van Pesse dus niet in aanmerking, als we kijken naar de zichtlijnen.

Dat alles ook nog op basis van de vooronderstelling dat de hoogte van de mastbomen bij Pesse overeenkwam met die op de tekening. Wat weten we daarvan?

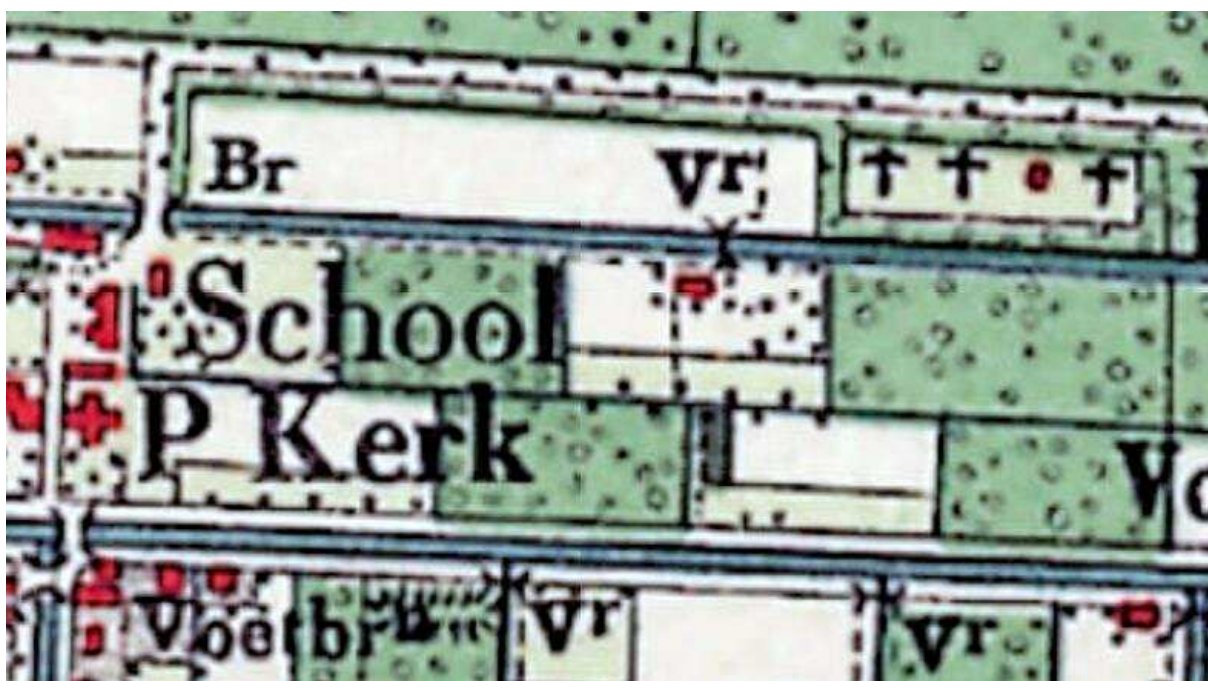

DE MASTBOMEN C.Q DE DENNEN

Links de topografische kaart van 1900 van de begraafplaats van Pesse. We zien ten noorden, ten oosten en ten zuiden ervan de bomen, die we op de kaart voor de grondbelasting van 1880-1885 konden identificeren als dennen. Langs de doorgaande weg zien we tevens een smalle strook, ingetekend zoals ook elders langs doorgaande wegen, waarmee de hoog opgaande loofbomen langs de dijken en wegen werden aangegeven. Bij de begraafplaats is die heel dun en langs de wegen er omheen is die breder. Het geeft een open ingang weer, en komt overeen met het in de tekst van Gerrit Kleis aangegeven hekwerk.

Onder de begraafplaats van Hollandscheveld op de topografische kaart van 1900. De rode kruizen op beide kaarten geven de kerken weer. Een kruis stond voor een kerk. Topografische beeldtaal.

Als we de begraafplaats van Hollandscheveld bezien, dan valt op dat er een rand van bomen omheen staat. Het lijkt te gaan om loofbomen. Dit geeft de situatie van 1900 weer. Wat weten we van de periode daarvoor? Had Pesse wel en Hollandscheveld geen dennen rondom de begraafplaats? Voor het antwoord kunnen we terecht in twee archieven. In het archief van de gemeente Hoogeveen worden notulen van raadsvergaderingen bewaard. Als hier naar verwezen wordt, kan bij opgaaf van datum de originele tekst zo worden opgevraagd. In het Drents Archief vinden we de notulen van de Vereeniging Hollandscheveld, beter bekend als Plaatselijk Belang. Wie vraagt naar het archief, ingang 0750 in het digitale portaal, en de stukken 1 t/m 4 opvraagt, krijgt alle hieronder geciteerde teksten in te zien. Gewoon een kwestie van zoeken op datum. Verder is er ook aanvulling via de Hoogeveensche Courant. Deze is in te zien in het Drents Archief, in de archiefruimte bij de gemeente Hoogeveen en in de bezoekerimte van de Historische Kring Hoogeveen. Wat lezen we over de bomen op de begraafplaats van Hollandscheveld? We combineren de bronnen tot een lopend geheel:

Op de vergadering van 29 januari 1874 werd door de ‘Vereniging Hollandscheveld’ besloten *‘aan ‘t gemeentebestuur te verzoeken, de uiterlijke toestand van het kerkhof te verbeteren door ‘t schoffelen van de paden, het wegruimen van gekapte dennen enz.’* Voorzitter R. Brouwer en secretaris meester B. Veldkamp van de Vereniging Hollandscheveld stelden de volgende brief op:

‘Geeft te kennen de Vereniging Hollandscheveld dat het kerkhof te Hollandscheveld nog altijd in een hoogst verwaarloosde toestand verkeert, zo dat het voor de ingezetenen een aanstoot is, en op de talrijke vreemdelingen die ‘s zomers de schone natuur van deze streken bezoeken, een zeer onaangename indruk maakt; dat, wanneer de op stand staande dennen uitgerooid, de uitgerooidde weggeruimd werden, de ruwe grond omgespit werd; wanneer de paden met zand aangevuld en vervolgens van tijd tot tijd geschoffeld en geharkt werden, het uitwendig aanzien dan aanmerkelijk zou zijn verbeterd. Redenen waarom de vereniging de vrijheid neemt de Raad met aandrang beleeft te verzoeken: Het kerkhof te Hollandscheveld in een behoorlijke toestand te doen brengen en onderhouden.’ Op de vergadering van 5 maart 1874 besloot de vereniging deze brief toch maar niet in te dienen bij de gemeenteraad.

In ieder geval geeft de tekst inzicht in de nog steeds verwaarloosde staat van de dodenakker. Uit de tips die het bestuur de gemeenteraad had willen geven wordt meteen duidelijk wat er allemaal *niet* werd gedaan door de gemeente. Verder blijkt het uitgestrekte bosgebied heel wat toeristen aangetrokken te hebben, voor wie de begraafplaats van het Hollandscheveld een lokale attractie was. Maar niet vanwege zijn schoonheid. Waarom werd de brief trouwens niet verstuurd? In het jaarverslag, voorgelezen op 20 november 1874, werd uitgelegd dat men dit niet had gedaan *‘aangezien men vernomen had, dat het dagelijks bestuur van de gemeente van plan was in ‘t najaar enige verbeteringen aan te brengen. Ofschoon de verwaarloosde toestand tot heden dezelfde is gebleven, menen we toch, dat ook zonder een adres van de vereniging daaraan wel spoedig een eind zal gemaakt worden, omdat B&W met de toestand volkomen bekend zijn en waarschijnlijk zullen weten, dat een tal van vreemdelingen in de zomer ons kerkhof bezoekt.’*

In de Hoogeveensche Courant van 17 november 1877 vinden we een stukje over de verwilderde toestand van de Hollandscheveldse begraafplaats. Men sprak schande van de staat van dit grafveld. Zoiets was toch onvoorstelbaar! De schapen moesten eraf en het werd door beter beheer weer een tijdje een acceptabele laatste rustplaats voor mensen uit de verre omtrek. Uit het gegeven dat de Vereniging Hollandscheveld geruime tijd niet meer met de gemeente correspondeerde over dit onderwerp, kunnen we opmaken dat het onderhoud nadien eindelijk enigszins acceptabel werd. Voor zolang dat duurde, en voor zover men niet te hoge eisen daaraan stelde. Maar het bleef een onbevredigend geheel, omdat er geen sprake was van

regulier onderhoud of een plantsoen, oftewel: de gemeente Hoogeveen cultiveerde de plantengroei niet, het waren eenmalige acties, als er wat werd gedaan, en vervolgens ging de natuur weer gewoon zijn eigen gang. Er bleef ook sprake van dennen OP de begraafplaats. We lezen in de notulen van de Vereniging Hollandscheveld van 30 november 1887: *'Nu er toch reeds de kleine dennen van het kerkhof worden opgeruimd, of het dan niet goed zou zijn om te verzoeken dat de grote dennen ook opgeruimd werden en in de plaats daarvan een plantsoen aan te richten.'* Het voorstel werd verdaagd naar een volgende vergadering en kwam 28 december 1887 terug. *'Het voorstel verdaagt van de vorige vergadering om op het kerkhof een plantsoen aan te richten; (Arend) Eshuis (krijgt) daarover het woord en zegt of het goed zou zijn, om die grove dennen met fijne dennen te vervangen. Blomsma zegt, wanneer die dennen worden opgeruimd, of het dan niet beter was eikentelgen (= eikenloten) te planten. De president (B.Veldkamp) stelt voor, om het op te dragen aan de heer Eshuis, om het in 't midden te brengen van de raadsvergadering.'* Daarmee ging men akkoord. Arend Eshuis had zitting in de gemeenteraad. Uit het jaarverslag, voorgelezen 14 november 1888: *'Een voorstel om jong plantsoen om het kerkhof, is ook niets van gekomen.'* Kortom, voor 1883 veel klachten over het onderhoud van de begraafplaats, na 1883 nog steeds geen plantsoen = geen begraafplaats zoals we nu kennen maar met de natuurlijke plantengroei.

Op 1 januari 1898 constateerde de secretaris van de Vereniging Hollandscheveld: *'Wenselijk werd het door de Vereniging geacht in 't adres over het kerkhof te Hollandscheveld meteen de raad te verzoeken ten minste eens of tweemaal in een jaar de gemeentewerken te laten nazien.'* Oftewel, geregeld onderhoud was er nog steeds niet. De natuur ging zijn gang. Op 17 januari 1898 schreven de onderwijzers B. Veldkamp en F. Brands, voorzitter en secretaris aan de gemeenteraad: *'Geeft met verschuldigde eerbied te kennen de Vereniging Hollandscheveld dat aan de begraafplaats te Hoogeveen steeds alle zorg wordt besteed om deze tot een schone wandelplaats te maken; dat daarbij vergeleken het kerkhof te Hollandscheveld er wel wat verwaarloosd uitziet, terwijl dit toch in de zomer nogal door vreemdelingen bezocht wordt. Daarom verzoekt de Vereniging u beleeft de dennen welke er staan te verkopen en voor het te ontvangen bedrag nieuw plantsoen van fijne dennen, afgewisseld met sierbomen en heesters te doen plaatsen, de ingang in orde te maken, het dodenhuisje na te zien en in 't vervolg de begraafplaats in nette staat te doen houden.'* Het kerkhof zag er 'wel wat verwaarloosd' uit. Kortom, het ergste leed was geleden, maar echt mooi was het kerkhof nog steeds niet geworden.

Toen de brief op 27 januari 1898 in de gemeenteraad werd besproken, werd het verzoek - geïntroduceerd als een verzoek *'om de dennebomen, staande om de begraafplaats te Hollandscheveld te verkopen en voor het te ontvangen bedrag nieuw plantsoen van fijne dennen, afgewisseld met sierbomen en heesters te doen plaatsen, de ingang van de begraafplaats in orde te maken, het dodenhuisje na te zien en in 't vervolg de begraafplaats in nette staat te doen houden.'* Hier is geen sprake van dennen OP de begraafplaats, maar OM de begraafplaats. Ze staan er nog in 1898. Wat is het verschil, als we letten op het geheel van de begraafplaats? Er was in 1854 wel een begraafplaats gesticht, op daarvoor geschonken grond, maar niet de hele begraafplaats was al in gebruik genomen. Uit de teksten maken we op dat een gedeelte beplant was met dennen. Logisch, zo zou het voormalige heideveld mooi productiehout kunnen opleveren, in de jaren dat het toch nog niet voor begraven nodig was. Deze dennen stonden onder meer op het gedeelte ten oosten van het huidige baarhuisje. Vanwege de opmerking uit 1898 over dennen OM de begraafplaats weten we ook dat de afscheiding, de rand om het grafveld, was vol geplant met dennen. Dat was tevens wat Vincent beschreef. De oorspronkelijke omzoming van de begraafplaats, bestond uit dennen. De dennen op de begraafplaats zelf, waren al eerder verdwenen, toen de laatste grond daarvan enkele jaren daarvoor geschikt werd gemaakt voor de laatste algemene graven op dit deel van

de begraafplaats. Burgemeester en wethouders stelden in 1898 voor om *'het adres wat het laatste gedeelte van het verzoek aangaat, als behorende volgens artikel 179 van de gemeentewet, tot de bevoegdheid van het dagelijks bestuur van de gemeente, aan hun college te renoveren, om na onderzoek, ter dier zake te doen, wat zij zulen menen te behoren.'*

Daarmee werd de hele discussie over hoe om te gaan met het onderhoud van het kerkhof uit de gemeenteraad gehaald. B&W eigenden zich de stof toe, en bleven wat betreft bestuur en onderhoud van de begraafplaats buiten schot. Ze waren er wettig toe gerechtigd, dat wel, maar bleven zo buiten de controle van de raad. Wat betreft de dennen: *'En wat het eerste punt betreft, niet kunnende inzien, dat het gewenst zoude zijn, de begraafplaats van de daar omheen staande dennebomen te ontbloten, kunnen zij niet aanraden tot verkoop daarvan te besluiten en stellen zij voor op het verzoek daartoe afwijzend te beschikken. Geen der leden, na voorlezing van de stukken hierover het woord verlangende, wordt de voordracht van Burgemeester en Wethouders zonder hoofdelijke stemming aangenomen.'* Het verzoek van de Vereniging Hollandscheveld werd afgewezen. Later zouden de dennen alsnog gekapt worden en worden vervangen door andere bomen. Vandaar dat we op de topografische kaart van het begin van de 20^e eeuw loofbomen om de begraafplaats zien staan.

Terugkomend op het geheel: bij Pesse stonden er geen dennen bij de ingang, wel een hek en waren er alleen dennen op de oost- en noordzijde. Bij Hollandscheveld waren er dennen rondom de begraafplaats en op een nog ongebruikt deel van de begraafplaats. Er was geen onderhoud, doorlopend klachten over de slechte staat van het terrein en pas rond de eeuwwisseling was er sprake van het aanleggen van plantsoen = einde verwildering, einde natuurlijke plantengroei. Helaas weten we noch van Pesse, noch van Hollandscheveld, hoe hoog de dennen waren in 1883, zodat de hoogte niet mee kan helpen bij het kiezen.

HEIDE EN BENTE / BUNT

Van de begraafplaats van Pesse is noch de verwaarloosde toestand bekend (daar was wel iemand voor onderhoud), noch de vermelding van een toeristische bezienswaardigheid. De verwaarlozing is in de brief van Vincent herkenbaar in zijn enthousiaste verhaal over de heide en de bunt. Wat bedoelde hij met het laatste?

De plant die officieel wordt aangeduid met bunt (*Corynephorus canescens*) is vrij klein, 10-35 centimeter hoog. (*Molinia caerulea*) ook wel bunt genoemd, maar voor het voorkomen van verwarring veelal aangeduid als pijpestrootje, kan tot 120 centimeter hoog worden. Vincent tekende op de begraafplaats diverse concentraties schuin opschietende planten, weergegeven in meerdere strepen naast elkaar. Rechts van het midden staan ze op de helft van de hoogte van een scheefgezakt grafteken links van het midden. Als we dit als bunt interpreteren – en wat zou het gelet op zijn brief anders moeten zijn – kunnen we dit zien als het officiële bunt en als het pijpestrootje. In het eerste geval zou het grafteken dus hooguit 40-50 cm hoog moeten zijn, gelet op de maximale hoogte van het officiële bunt, wat uiterst onwaarschijnlijk is. We hebben hier dan ook van doen met het pijpestrootje, in de Drentse volksmont bente genoemd. Wat de grafdelver deed, volgens de tekening en volgens de interpretatie op basis van dit onderzoek, was overtollig zand en aarde van de nieuwe graven erachter uitstrooien over bentepollen op de voorgrond, om zo toch nog wat van de ongewenste plantengroei de kop in te drukken. Daarmee werden tevens de kuilen boven de oudere graven gevuld. Deze kuilen werden beschouwd als een onaantrekkelijk gezegd, confronterend met het vergaan van kist en lichaam. Opvullen was standaard, leerde een grafdelver aan een stagiaire, Albert Metselaar, toen die eind 20^e eeuw een dag meeliep.

Heide en bunt, dat vermeldde Vincent, over de begraafplaats waar hij zo enthousiast over was. Uit citaten uit de Hooogeveensche Courant, hiervoor weergegeven, blijkt dat op de begraafplaats van Hollandscheveld schapen werden gehouden, om de verwilderde vegetatie toch wat in toom te houden. Dat past precies bij het kort houden van pijpestrootje, houdt de heide korter en voorkomt ook de wildgroei van bomen en struiken. We lezen uit de mond van natuurbeheerders: *“Heide kan niet bestaan zonder schapen. Als heide niet wordt begraasd, dan zou alles al snel dichtgroeien met grassen, struiken en op termijn zelfs grote bomen. De heide zou binnen tienallen jaren helemaal verdwijnen... Schapen houden met hun gegraas de heide open. Ze eten gras zoals het pijpestrootje tussen de heide weg en verorberen malse, jonge boompjes voordat die de kans krijgen te groeien. Ze knabbelen trouwens ook graag aan de heidestruiken zelf maar dat is juist goed. Het stimuleert de groei. Hei en schaap hebben samen dus een goede relatie. Een echte win-win situatie.”* Dat was het ook in Hollandscheveld, een win-win situatie. De grafdelver kreeg geen geld voor onderhoud, maar werd er waarschijnlijk wel op aangekeken dat de boel verwilderde, met de schapen erop deed hij er toch nog wat aan en weidde zo gratis zijn schapen. (Bron: <https://www.boswachtersblog.nl/utrecht/2018/05/18/schapen-als-echte-natuurbeheerders/>)

INHOUDELIJKE REACTIE OP HET WAARDEEL VAN DECEMBER 2020

Onze kennis zou in 2020 meegenomen worden in een samenwerking met een gezamenlijk project van het Drents Museum, het Drents Archief en de Stichting het Drentse Landschap, een Asser commissie. Hoe welkom we waren is onduidelijk, want we waren bij de formele start niet uitgenodigd, terwijl de Hoogeveense instanties die er wel waren niet over inhoudelijke historische kennis en eigen onderliggend onderzoek hieromtrent bleken te beschikken. Doordat we zelf aan de bel trokken, kwamen we alsnog in beeld. Er waren twee concrete contactmomenten, waarbij tot tweemaal toe mondeling werd aangegeven dat het de commissie wel duidelijk was dat men voor het kerkhof van Vincent in Hollandscheveld zou moeten zijn. Achteraf moeten we helaas constateren dat dit een misleidende werking had. De commissie bleek een geheel andere mening toegedaan te zijn, en confronteerde daarmee kort voor de definitieve presentatie van het afrondende rapport. De tekst was al naar de drukker, terwijl ook een tekst voor het Waardeel af was en niet besproken kon worden. Wat mogelijk intern kon worden opgelost, is nu automatisch een publieke discussie. Helaas. Het had anders gekund. Meedoen aan het project zou voor de toekomst helderheid kunnen geven, was de gedachte, ons gepresenteerd, en waarop we instaken. Deze helderheid is nu niet gegeven. We zouden ons bij de conclusie van de commissie neer kunnen leggen, ook al vloekt dat met ons onderzoek, maar dan leggen we er ons ook bij neer dat de Drentse bevolking en de toerist op het verkeerde been wordt gezet. Vandaar dit nieuwe rapport van onze commissie, en vandaar ook enkele reacties op het Waardeel van december 2020, het artikel van de Asser commissie:

De Asser commissie haalt uit de gemeenteverslagen van zowel de gemeente Hoogeveen als de gemeente Ruinen dat de begraafplaatsen van zowel Hollandscheveld als die van Pesse volgens de gemeenten goed onderhouden zijn. Daarmee is het duidelijk dat deze verslagen voor de zoektocht niet bruikbaar zijn. OF een van de gemeenten schreef onjuistheden, OF bij de gemeentelijke administratie ging het om uitvoering van de wet op de lijkbezorging, en was grafbedekking met al dan geen heide en bunt daarvoor niet van belang.

De Asser commissie filosofeert over de rust en beslotenheid waar Vincent naar op zoek was, en die hem aan zou spreken. Dat kunnen we goed onderschrijven. De conclusie is dan dat dit niet in Hollandscheveld te vinden was, omdat daar 84 begrafenissen waren in 1883, is een punt dat in dit opzicht niet ter zake doet, en zeker niet als bewijsmateriaal voor het afwijzen van Hollandscheveld en kiezen voor Pesse kan worden aangevoerd. Deze conclusie is onzes inziens niet te verbinden aan de 84 begrafenissen op jaarbasis. 84 begrafenissen staat voor gemiddeld 3 in de 2 weken, wat betekent: gemiddeld 3 dagdelen op de 12 = 24 dagdelen dat een graf gespit wordt, mensen aanwezig zijn voor een kort samenzijn bij een graf en een graf wordt gedicht. In de praktijk is de kans klein dat je net aanwezig bent als er mensen aan het werk zijn. Wat de dag ervoor is gebeurd, wat zelfs de morgen ervoor is gebeurd, of wat de dag erna gaat gebeuren, zegt niets van de beleving op het moment zelf, als je een begraafplaats oploopt. Wie de sterfgevallen in Hollandscheveld op een rijtje zet, aan de hand van de overlijdensakten, en 5 dagen erna rekent voor de traditionele begrafenis, zal al snel duidelijk worden dat op de 15e september daar geen begrafenis was. Dat is een feit. En daarmee kan ook de stilte, rust, beslotenheid, de verstilde sfeer, in Hollandscheveld op die 15e september 1883 ervaren zijn.

De Asser commissie kan zich niet voorstellen dat Vincent de kerktoren van Hollandscheveld met één simpele ronding in het beeld onder de punt neerzette. Dat kan men zich wel van de

kerk van Pesse voorstellen. We kunnen moeilijk oordelen over andermans voorstellingsvermogen. Feit is dat Vincent de kerktoren zo simpel neerzette, dat hij de realiteit van beide kerktorentjes tekort deed, zodat we enkel kunnen constateren dat dit geen reële weergave van zaken is, maar slechts een eerste aanzet. Zie de analyse van het torentje in voorgaande bespreking. Zo hield hij voor zichzelf een beeld vast. Hoe hij het ooit uit zou werken in een schilderij, we zullen het misschien nooit weten. De zichtbaarheid van dit torentje, zegt dat wat? Ja, zegt de Asser commissie. Die van Pesse is minder 300 meter weg van de plaats waar Vincent gestaan zou kunnen hebben, die van Hollandscheveld ruim 400 meter. Men ziet over het hoofd dat de toren van Pesse kleiner is dan die van Hollandscheveld, zodat dit de afstand compenseert. Geen doorslaggevend ijkpunt dus. In Pesse zou vrij zicht zijn op het torentje. Men gaat eraan voorbij dat er dan ook zicht geweest moest zijn op de boerderij ernaast, die we niet zien op de tekening. Men gaat er ook aan voorbij dat er in Hollandscheveld vrij zicht was op de toren. We zagen het in de studie hiervoor.

De Asser Commissie is met het kompas de weg kwijt geraakt. De torenspits van Hollandscheveld ligt niet ten noordwesten van wat dan ook. Afstand is ook een lastig item, als het gaat om torenspitsen van verschillende grootte. *“Kijk je naar het zuiden, dan zou je de torenspits ook in het zuiden moeten zien liggen”*, constateert de commissie. En: *“Dat is in Pesse het geval”*. Met een kompas, of gewoon via Google Maps, zien we dat de torenspits van Pesse ten zuidoosten van het punt ligt waar Vincent dan daar gestaan zou moeten hebben, en op de tekening staat de torenspits ook niet in het zuiden, als we ervan uitgaan dat de graven geoost zijn en het middenpad op de tekening ook van west naar oost loopt. De toren van Pesse stond in het perspectief van de tekening op een dergelijk lastige plaats, dat hij binnen de tekening zelfs helemaal buiten zicht zou zijn. Dit is controleerbaar meetwerk. Hadden we samen moeten doen.

De Asser commissie maakt van de opmerking van Vincent over het laantje (*“Evenwel er is een ingang - een kort laantje....”*) een eigen zin: Een laantje naar de begraafplaats toe. Dit is iets wezenlijk anders. Het laantje IS de ingang, zegt Vincent, en de commissie gaat op zoek naar lanen NAAR de begraafplaats. Als je het zo zegt, kan het ook buiten de begraafplaats om zijn. Dan verdwaal je er letterlijk in, want de gemeente Hoogeveen en omstreken van 1883 bestond uit zoveel door bomen omzoomde wegen, dat Vincent ‘verzoop’, helemaal opging in de lanen. Zou hij daar op duiden, dan was het onlogisch om de link te leggen tussen de laan en de ingang. Bij Vincent is het echt aan de begraafplaats zelf gekoppeld. En aan de aanblik van een mastbos. Het mastbos c.q. de mastbomen zijn in voorgaande studie behandeld. Dat korte laantje, dat verwijst volgens de Asser commissie naar een doorgaande weg langs de begraafplaats. Vincent had het echter duidelijk over de ingang, dat was een kort laantje, die doorgaande weg niet. En kort was die weg ook niet. En waarom zou dat korte laantje niet bij het beeld van Hollandscheveld passen, zoals men constateert? Omdat de begraafplaats wordt ontsloten via een kaarsrechte weg, de Kerkhoflaan, die vanaf het dorp doorloopt in het landschap, zegt de Asser commissie. Deze weg geeft niet de aanblik van een kort laantje. Klopt, maar die doorgaande wegen van Pesse ook niet. Men gaat er domweg aan voorbij dat er als duidelijke INGANG van de begraafplaats in Hollandscheveld een kort laantje OP de begraafplaats liep. LAAN en KORT. Zoals we al zeiden, het citaat van Vincents brief anders uitleggen schept verwarring. Al die aangehaalde doorgaande wegen zijn GEEN ingangen van de begraafplaats. En zo wordt duidelijk bewijsmateriaal weggeredeneerd. We zien vanuit Hoogeveen graaf aangetoond dat er een laantje liep in Pesse, als ingang van de begraafplaats. Wij hebben die niet kunnen vinden.

De Asser commissie rept met geen woord over de straatweg Hoogeveen-Pesse. Een tolweg, bestraat met klinkers. De A28 van de 19^e eeuw, zogezegd. Het kerkhofje van Pesse ligt aan deze weg. Als Vincent op zoek was naar een rustige, besloten begraafplaats, en daaraan twijfelen we niet, hoe is dat dan in overeenstemming te brengen met de drukste weg uit het hele gebied in en rond Pesse, waar men ratelende karrewielen mag verwachten, waarvan de klank in de stilte van die dagen doorklonk tot op de begraafplaats? Natuurlijk, het kan op dat moment net rustig zijn geweest, maar waarom dan wel Hollandscheveld afwijzen omdat daar mee mensen begraven werden dan in Pesse, terwijl berekend kan worden dat het aantal begrafenissen daar slechts een beperkt aantal dagdelen enige onrust gaf, terwijl de tolweg alle dagen in gebruik was en gelet op de geïnde tolgelden (na te gaan in de gemeentelijke archieven) deze straatweg een drukke weg was? Wat bleef er over van de beleving van rust en stilte als Vincent op de heen- of terugweg naar deze begraafplaats eveneens over deze tolweg en straatweg liep?

De Asser commissie heeft ook een bodemdeskundige van de Stichting Het Drentse Landschap erbij gehaald. Deze constateert dat het kerkhofje van Pesse nog direct grensde aan niet ontgonnen heideveld, het Pesserveld. *“In Hollandscheveld was de situatie anders. Dit was van oudsher geen heideterrein”*, lezen we dan. Het gebied grensde aan een oude hoogveenontginning. Daarna komt het giswerk. Er zou meestal een intensieve bodembewerking plaats hebben gevonden, na het winnen of het afvoeren van het veen. Dan werd het óf in gebruik genomen voor de landbouw, óf ingeplant worden met bos. Ter hoogte van het kerkhof was het proces van ontginning al rond 1821 afgerond, zegt de deskundige. En daarom is het minder waarschijnlijk dat heide en pijpestrootje/bunt daar nog de dominante begroeiing vormden in 1883. Het blijft een bijzonder onderzoek, zeker als de bronnen over de overdracht van de begraafplaats er buiten worden gehouden. De in 1854 gestichte begraafplaats was toen een stuk heideveld, staat er duidelijk, in de gemeentelijke stukken, volop uitgewerkt in de afstudeerscriptie van Albert Metselaar. Deze is ooit in print geschonken aan de bibliotheek van het Drents Archief. Niks bos en niks landbouwgrond. Van ontginning was toen nog totaal geen sprake. Het afgraven van het veen en het braak en onbewerkt laten liggen van de ondergrond, is geen ontginning. Oftewel, dit is geen item om naar Pesse te wijzen, dit haalt wederom beide begraafplaatsen naar voren als mogelijke plaatsen waar Vincent was, mits men aan kan tonen dat er ook op Pesse sprake was van verwaarlozing van de graven en uitbundige natuurlijke plantengroei. Dat is wel waarschijnlijk, zegt de bodemdeskundige, maar dat is niet erg concreet. Bij Hollandscheveld is het aantoonbaar op basis van teksten in de Hoogeveense Courant en citaten uit de notulen van de Vereniging Hollandscheveld, oftewel Plaatselijk Belang.

De Asser commissie heeft geen boringen in de ondergrond laten doen, noch onderzoek naar de chemische samenstelling. Het grondonderzoek was enkel gebaseerd op het bestuderen van kaarten. We verbazen ons er dan ook over dat er geen gebruik gemaakt lijkt te zijn van de oude kadastrale minuutplannen van plm. 1832. Ook dan was het volkomen helder geweest dat de grond in Hollandscheveld net als die van Pesse heideveld was, voor de aanleg van de begraafplaatsen. Perceel E 641 werd kadastraal beschreven als ‘heide’ en mat 5 hectare, 93 are en 10 centiare. Uit de notulen van het college van B&W van Hoogeveen van 25 oktober 1852 blijkt overduidelijk dat de Hollandscheveldse begraafplaats werd gesticht op het *‘westelijk gedeelte van perceel kadastraal bekend in Sectie E onder no.641.’* Het is de deskundige van het bodemonderzoek ontgaan. “

Op basis van de hierboven genoemde argumenten die uit het onderzoek vanuit drie disciplines naar voren kwamen, kunnen we niet anders dan concluderen dat Vincent van Gogh de begraafplaats aan de Hoogeveenseweg 48 in Pesse bezocht heeft.” Dit is wel een heel bijzondere conclusie, als we de tekst analyseren. Daarvoor moet je heel wat materiaal terzijde leggen, dat niet in de tekst is behandeld. Daarvoor moet je publicaties negeren, zoals het ooit met de DHV-prijs bekroonde boek over begraafplaatsen in de gemeente Hoogeveen, waarin concreet informatie over beide kerkhoven wordt gegeven. Dit boek wordt niet genoemd. Daarvoor moet je inschattingen maken, terwijl concrete informatie voor handen is. “Het is bovendien aannemelijk dat het kleinschalige en besloten karakter van het kerkhof van Pesse Van Gogh meer aansprak dan de grootschalige, goed onderhouden begraafplaats van Hollandscheveld.” Dit maakt het nog gekker. Hollandscheveld en Pesse maakten elkaar toentertijd niet veel en juist van Hollandscheveld zijn de klachten bekend van het slechte onderhoud, hoe komt men dan tot zo’n uitspraak? We hadden het graag besproken.

Drie disciplines bij elkaar zetten is mooi, maar behalve de mooie cultuurhistorische bespreking van Vincent en het thema begraafplaatsen, moeten we helaas concluderen dat de bodemkundige benadering en het historisch onderzoek onvolledig is uitgevoerd. Dat kan ook met drie disciplines. De kennis van de lokale geschiedenis, inbreng van een funerair historicus, en gewoon ambachtelijk zoekwerk in lokale archieven (wat ook niet is gebeurd door de Asser commissie) had dit onderzoek naar de begraafplaats aan kunnen vullen en op voldoende professioneel niveau kunnen brengen. Komt nog bij: we lichtten hier alleen het onderzoek naar de begraafplaats door. Wat zegt de onvolledigheid daarvan van de rest van het nieuwe onderzoek van de Asser commissie naar Van Gogh in Drenthe?

We concluderen op basis van voorgaande dat de Asser commissie vooral zijdelings bewijs op een rijtje gezet heeft, dat makkelijk anders te interpreteren is, of te maken heeft met onduidelijke inschattingen van de feitelijke situatie. We concluderen dat analyses van Vincents teksten en tekening niet of onvoldoende zijn gedaan. We concluderen dat er nogal wat feitelijke informatie ontbreekt in hun onderzoek, dat al wel voor handen was. Dit hadden we onderling kunnen bespreken, maar het mocht niet zo zijn. We verbazen ons erover dat er in het onderzoek van de Asser commissie eigenlijk niets zit wat ook herkenbaar zou zijn bij de begraafplaats van Hollandscheveld, en vervolgen onze verbazing met het besef dat dit voor deze commissie geen reden was om contact op te nemen met de Hoogeveense commissie, toen het onderzoek nog aan te passen was, namelijk voor de deadlines van de publicaties. Als onderzoeker is enige reflectie op zijn plaats, en deze vraag dringt zich dan op: Als er werkelijk niks was, wat wees op Hollandscheveld, heeft dan die Hoogeveense commissie zulk slecht werk geleverd, toen het monumentje werd gezet, of is er wat mis met het eigen onderzoek? Blijkbaar is deze twijfel er niet geweest. Wat betreft het concluderen, de Hoogeveense commissie hoeft niets te concluderen op basis van overwegingen en argumenten. De toetsbare feiten zijn teruggebracht tot een lijstje met ijkpunten. Die spreken voor zich.

We zien dan ook geen reden om op basis van het artikel in het Waardeel van december 2020 iets af te doen aan de door ons op een rijtje gezette controleerbare feitelijkheden. Onze conclusie is dan ook niet anders dan die van het moment dat we daar een monumentje plaatsten, en met ‘we’ bedoelen we dan ook de betrokken historici, medewerkers van de gemeente Hoogeveen en de betrokken wethouder van cultuur. Jazeker, tussentijds is er veel nieuwe informatie naar voren gekomen. Tussentijds heeft ook ons onderzoek niet stilgestaan.

Ons nieuwe onderzoek is uitvoeriger en heeft door de nieuwe inzichten meer ingangen gevonden dan dat van pakweg 25 jaar geleden. Maar de conclusie kan dezelfde zijn. Vincent van Gogh werkte op de begraafplaats van Hollandscheveld.

Laten we het maar afsluiten met het voorstel om een volgende keer gewoon contact te houden en zaken met elkaar op te pakken. Een Asser commissie en een Hoogeveense commissie zijn enkel ontstaan doordat samenwerking werd afgebroken. Niemand is gebaat met de nu geschapen onrust. Niemand is gebaat bij pijnlijke besprekingen. Maar moeten we tegenover een college van drievoudige disciplines van gerenommeerde Drentse instellingen worden neergezet als mensen die hun huiswerk niet hadden gedaan? Moeten we het risico lopen dat de gemeente Hoogeveen onder druk van welke instanties dan ook in het komende Van Goghjaar het gedenkteken gaat verplaatsen, en vervolgens afgaat omdat het publiek en de eigen bevolking op het verkeerde been wordt gezet?

CONCLUSIE

Waar tekende Vincent van Gogh tijdens zijn verblijf in Hoogeveen een begraafplaats? We hoeven er weinig woorden aan vuil te maken. We laten de feiten voor zich spreken. Alles wat hiervoor aan feitelijkheden boven water is gehaald, is ondergebracht in een schema. Het is vervolgens een kwestie van turven:

BEOORDELINGSITEMS En de daarbij horende min- en pluspunten.	Pesse	Holland- scheveld
Zandpad over de begraafplaats.	+	+
Graven aan beide zijden pad, ook tegenover verse graven.	-	?
Zandpad liep tussen twee blokken algemene graven.	-	+
Graven gemerkt met witte palen.	+	+
Kerktoeren in de buurt.	+	+
Kerktoeren staat vrij in de lucht, geen andere gebouwen erbij.	-	+
Gradenmeting, hoek toren t.o.v. middenpad, is reële mogelijkheid.	-	+
Toren zou vanwege de hoekmeting zichtbaar zijn op tekening.	-	+
Aanwezigheid van een kort laantje, als toegang.	-	+
Toegang zonder een hek.	-	+
Dakranden, kijken tegen achterkant kerk.	-	+
Meldingen van verwaarlozing van de begraafplaats.	-	+
Waarschijnlijkheid van hoge heide en bente op begraafplaats.	-	+
Kerkhof is rondom omgeven door dennen.	-	+
Dennen tussen plaats kijker en de kerk.	+	+
Dennen zijn laag genoeg om toren te zien.	?	?
Toren is ongehinderd te zien vanaf begraafplaats.	?	+
Echte toren is te identificeren als toren op tekening.	-	-
Ondersteunende overleveringen.	-	+
Toeristische attractie, bezoek van 'vreemdelingen'.	-	+
Kleinschalig en besloten.	+	+
Eindscore:	5x+ 14x-	17x+ 1x-

Conclusie: Vincent van Gogh was en tekende in september 1883 op de begraafplaats van Hollandscheveld.